

**РОБОТА
З ДЖЕРЕЛАМИ**

Практична робота
Прочитайте уривок.

З книжки «Україна — 2000 і далі: геополітичні пріоритети та сценарії розвитку»

На відміну від безумовно важливого для України шляху інтеграції до Європейського Союзу, який за найоптимістичнішими підрахунками може розтягнутися на 10–15 років, відносини з країнами Сходу можуть бути корисними нам уже сьогодні. Налагоджуючи взаємовигідні економічні відносини з такими країнами, як Туреччина, Єгипет, Пакистан та іншими, Україна має змогу, з одного боку, дати можливість реально працювати економіці, оскільки в цих країнах є потреби в наших товарах, а з іншого — зміцнити свій міжнародний авторитет як держави, що бере активну участь у світових процесах.

Для України вкрай важливо забезпечити себе альтернативними джерелами постачання енергоносіїв і мати власні ринки збуту товарів, які в цьому регіоні ще можуть витримати конкуренцію з іншими країнами. Водночас Україна може тут виступити посередницею в економічних зв'язках Центральної й Західної Європи та Сходу.

Зацікавленість в активізації економічної взаємодії з Україною мають практично всі країни Азійсько-Тихоокеанського регіону. Нині можна визначити два принципові підходи цих країн до розвитку торгово-економічного та науково-технічного співробітництва з нашою державою.

1. Японія, Південна Корея та «азійські тигри» вбачають в Україні ринок збуту своєї високотехнологічної продукції, що користується значним попитом навіть за умов низької платіжної спроможності більшості українських споживачів. Зі свого боку, ці країни зацікавлені в імпорті української сировини, що робить для них український ринок іще привабливішим.

2. КНР, Індія, В'єтнам та інші країни Азійсько-Тихоокеанського регіону (АТР), які традиційно були орієнтовані на споживання промислової продукції колишнього СРСР, насамперед убачають в Україні джерело сучасних технологій та машинотехнічної продукції військового та цивільного призначення. Ця група країн також зацікавлена в експорті в Україну своїх товарів широкого вжитку в обмін на технології та сучасну техніку.

Досвід, у тому числі й негативний, української співпраці із зазначеними вище двома групами країн свідчить: тільки за умов правильного врахування стратегічних підходів азійських партнерів Україна спроможна побудувати життєздатну систему відносин з країнами АТР, що має забезпечити її національні інтереси.

- Чому для України важливо розвивати відносини з країнами Сходу?
- Який напрям співробітництва з країнами Азійсько-Тихоокеанського регіону є найперспективнішим?

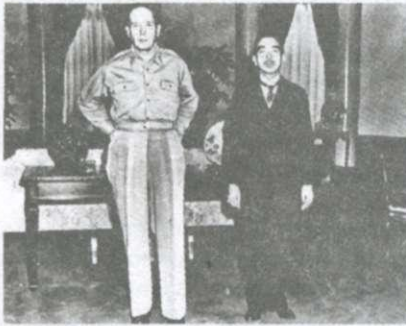
**ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ
ДАТУ**

- **1960 р.** — «Рік Африки»
- **1990 р.** — здобула незалежність Намібія — остання колонія в Африці

§ 22 / Японія

• Пригадайте, яку участь брала Японія у Другій світовій війні?

1. Повоєнне реформування країни.

Генерал Д. Макартур та імператор Хірохіто. м. Токіо, 1945 р.

Після припинення воєнних дій на Далекому Сході та підписання Акта про безумовну капітуляцію Японії 2 вересня 1945 р. її територію окупували американські війська, що виступали від імені всіх союзних держав. Верховна влада в країні перейшла до рук американської окупаційної армії, яку очолював генерал Д. Макартур.

Американська адміністрація зробила дуже багато для ліквідації японського мілітаризму та впровадження конституції, що набула чинності з **3 травня 1947 р.**, проведення прогресивних реформ, які усунули середньовічні пережитки та спрямували країну на шлях буржуазно-демократичного розвитку.

За новою конституцією влада імператора мала декларативний характер — її обмежили статусом «символа держави та єдності нації».

Завдяки аграрній реформі 1946–1949 рр. у Японії було ліквідовано поміщицьке землеволодіння. Держава викупила в багатіїв і продала селянам 80 % усіх сільськогосподарських угідь. Отже, збільшився внутрішній ринок Японії. Крім того, серйозної структурної перебудови зазнала вся економічна система країни. Була успішно здійснена й реформа податкової системи, системи освіти.

2. Японське «економічне диво».

Японія вийшла з війни зі зруйнованою промисловістю, зубожілим сільським господарством і практично не маючи запасів паливно-сировинних ресурсів (за винятком кам'яного вугілля), та вже наприкінці 1960-х років посіла друге місце в капіталістичному світі за обсягом промислового виробництва, а на початку 1970-х років — і за обсягом ВВП. Протягом 1955–1973 рр. темпи зростання японської економіки були найвищими у світі — майже 11 % на рік. Це явище отримало назву японського «економічного дива».

Сільська ферма на околиці м. Токіо. 1940-і роки

Великого значення для розвитку Японії набули реформи, проведені під керівництвом американських окупаційних властей.

Важливу роль у повоєнній відбудові японської промисловості відіграли також щедрі доларові «ін'єкції» США, які під час війни в Кореї (1950–1953), а потім у В'єтнамі (1964–1973) використовували потужності японських підприємств і допомагали будувати нові.

Ці кошти, а також внутрішні накопичення капіталу дали змогу Японії повністю оно-вити обладнання в промисловості та створи-ти принципово нові види виробництва. У цьому полягала ще одна важлива причина швидкого економічного розвитку Японії.

У 1960 р. правлячою ліберально-демо-кратичною партією був запропонований план подвоєння національного прибутку («план Ідзангі»), розрахований на 10 років. Згідно з ним, Японія мала посісти провідні місця у світі в кількох галузях промисловос-ті, значно підвищити якість своїх товарів, налагодити їх випуск у такій кількості, що дасть змогу отримувати великі прибутки за рахунок експорту. Щоб реалізувати план, його ініціатори різко знизили податки та ставки банківського кредиту, тоб-то розміри відсотків, що їх сплачують бізнесмени за отриману позику. Завдяки цьому зросла ділова активність підприємців, які охоче розширювали виробниц-тво, прискорюючи в такий спосіб здійснення японського «економічного дива».

Важливо також зазначити, що інтенсифікація праці в сільському господар-стві вивільняла робочі руки, необхідні для реалізації плану в промисловості, що сприяло швидким економічним перетворенням у країні. Крім того, японці успішно використовували зарубіжні досягнення в найсучасніших галузях інду-стрії. Закуповуючи патенти й ліцензії на наукові відкриття й оригінальні техно-логії, вони вміло пристосовували їх до своїх можливостей, отримуючи величез-ні прибутки.

Поза сумнівом, велике значення мало й те, що Японія не витратила великі кошти на оборону. Витрати на «сили самооборони», які лише наприкінці 1960-х років зросли до 247 тис. військовослужбовців, не перевищували 1 % бюджету. Упродовж повоєнних років японські робітники працювали більше та значно ін-тенсивніше, аніж у багатьох інших країнах, за досить скромну винагороду. Лише наприкінці 1980-х років заробітна плата японців досягла рівня розвинених країн (19,5 доларів за годину в 1988 р.). Працелюбність і дисциплінованість стали традиційними в японському суспільстві, де мірилом людської гідності є не багатство, а сумлінне ставлення до праці та навчання.

Японію вирізняє висока ефективність державного регулювання економічного роз-витку, високий ступінь координації зусиль між державою та приватним бізнесом на стадії вироблення принципових рішень з економічних питань, що полегшує їх прак-тичну реалізацію.

Швидкі темпи промислового розвит-ку змусили японців переглянути зовніш-ньо економічний курс. До середини 1960-х років японський уряд здійснював політи-ку обмеження доступу іноземних товарів на внутрішній ринок і сприяння націо-нальній буржуазії у вивезенні товарів

Штучний острів Хашима, де видобували вугілля з морського дна. 1974 р.

Токіо — один із найбільших фінансових центрів світу

(протекціоністська політика). Однак це викликало зворотні дії інших країн. Тому починаючи з 1964 р. японський уряд розпочав лібералізацію зовнішньої торгівлі.

Активна участь у міжнародній торгівлі відразу дала добрі наслідки. Дешеві японські товари заповнили світовий ринок. За лічені роки в декілька разів збільшилися золоті та валютні резерви країни. Японські бізнесмени почали фінансувати промисловість в інших країнах. Особливо активно вкладалися кошти у видобування сировини, щоб забезпечити нею японську промисловість.

У Японії будувалися спільні з іноземцями підприємства. Деякі японські та іноземні фірми об'єднувалися. Розташована на Далекому Сході, Японія стала невід'ємною частиною західної економічної системи.

3. Внутрішня та зовнішня політика Японії наприкінці ХХ — на початку ХХІ ст.

Культурологи порівнюють японський національний характер з очеретиною, яка згинається під поривами вітру, зливи, бурі, а потім випрямляється. Японський народ протягом століть переживав і нині переживає стихійні лиха: руйнівні землетруси, повені, цунамі тощо. Він навчився терпляче долати перешкоди, труднощі лише загартувували волю людей. Усі ці риси національного характеру — мужність, терпіння, гнучкість — яскраво проявилися в останні десятиріччя.

Умови розвитку японської економіки в 1970-і роки докорінно змінилися. Зміни були започатковані кроками американського уряду щодо захисту долара («два шокові удари Ніксона»). Японія змушена була піти на різке підвищення курсу єни, перейти до її «плавання». Конкурентоспроможність японських товарів на зовнішніх ринках значно знизилася. У середині 1970-х років розпочалася енергетична криза, спричинена підвищенням ціни на нафту майже в 5 разів. «Нафтовий шок» став поштовхом до економічної кризи, яка охопила більшість розвинених держав. Зниження промислового виробництва в Японії в ті роки дорівнювало 19,3 %, тоді як у США — 13,5 %, ФРН — 11,2 %.

м. Ніхонбаші.
Вежа Мітсуї. 2007 р.

Наслідком кризи стало розроблення нової стратегії розвитку японської економіки. Ставку було зроблено на енерго- та матеріалозбережні технології.

У ці роки розпочалося широке застосування електронно-управлінських засобів у промисловості та сфері послуг. Технотроніка, мехатроніка, інформатизація почали визначати практичну діяльність корпорацій. Ці поняття означали першочергове виготовлення та застосування роботів-маніпуляторів, верстатів із числовим програмним управлінням, розвиток інформаційної індустрії. Електронні фірми Японії, що випускають мікропроцесори, контролюють 60–90 % світового ринку окремих їх видів. Від середини 1980-х років Японія потіснила США з позицій провідного виробника найсучасніших інтегральних схем, різних видів лазерів, оптичних волокон тощо.

Перебудова структури економіки в 1990-і роки проходила також у напрямі зростання ролі інформаційних технологій та реалізації концепції побудови в країні суспільства, головним пріоритетом якого будуть нові знання й інформація. Японія стала світовим лідером у розвитку галузей, що пов'язані з новітніми технологіями виробництва, використанням передових досягнень науки. Безумовно, японська економіка має свої слабкі місця, зокрема це значний державний борг, високі податки (податок з доходу становить 65 % і є найвищим у світі), значне державне втручання в економічні процеси. Однак вона має найважливішу перевагу: уміє швидко адаптуватися до умов, що змінюються. Ця обставина неодноразово допомагала країні долати труднощі як в попередні роки, так і після руйнівного землетрусу навесні 2011 р., що призвів до катастрофи на атомній електростанції «Фокусіма»

У політичній сфері ситуація в країні стабільна. Правляча ліберально-демократична партія, як і країна в цілому, уміє пристосовуватися до нових умов.

На зовнішньополітичній арені Японія прагне налагоджувати рівноправні та взаємовигідні відносини з усіма країнами світу. Її головним стратегічним партнером упродовж усіх повоєнних років залишаються США.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

1. Яке значення мали повоєнні реформи для подальшого розвитку Японії?
2. Як змінилася державна влада в Японії за конституцією 1947 р.?
3. Назвіть основні наслідки японського «економічного дива».
4. Чому Японії довелося змінити економічну стратегію в 1970–1980-х роках?
5. Яка держава й чому є головним стратегічним глобальним партнером Японії?

ОБГОВОРЕННЯ У ГРУПІ

1. Як ви розумієте твердження: «У 1960-і роки Японія була майстернею світу, а в 1980-і перетворилася на конструкторське бюро світу»?
2. Які риси національного характеру допомогли японцям досягти сучасного розвитку країни?

РОБОТА З ДЖЕРЕЛАМИ

Практична робота
Прочитайте уривок.

З книжки «Сто великих правителів ХХ століття»

24 лютого 1989 р. в Токіо відбулося пишне поховання 124-го японського імператора, який перебував на престолі 62 роки й помер 7 січня 1989 р. у 87-річному віці. У церемонії взяли участь представники 163 країн, серед яких були 55 глав держав та 11 прем'єр-міністрів.

Поховання відбулося на 48-й день після смерті Хірохіто, щоб його душа, відповідно до стародавніх синтоїстських вірувань, набула образу Бога. Разом із труною до погребальної камери поклали спеціальний ящик із 100 «улюбленими речами» імператора. Серед них були мікроскоп і список «зірок» улюбленої Хірохіто національної боротьби сумо.

Газета «Japan times» у ті дні писала: «Зі смертю Його Величності імператора закінчилася найдовша й найдраматичніша ера японської історії. Ера Сьова (так називали роки правління імператора Хірохіто. — Авт.)

зробила сучасну Японію такою, якою вона стала нині. Практично жодний поворотний момент цього винятково складного та насиченого періоду неможливо уявити без покійного імператора. Війна і мир. Криза і процвітання... у Японії багато що змінилося, а імператор залишився».

У перші повоєнні роки під контролем американської окупаційної влади проводився курс на викорінення головних проявів мілітаризму та на розвінчання міфу про «божественне» походження імператора. Звертаючись по радіо до народу з новорічним привітанням 1 січня 1946 р., імператор Хірохіто змушений був зректися ідеї свого «божественного» походження. В японській літературі його промову називають «нінген сенген» — «декларація людини». Однак у квітні 1946 р. штаб генерала Д. Макартура отримав вказівку про необхідність таємно підтримувати популярність особистості імператора. Проводилися заходи, у яких головна роль відводилася живому контакту імператора та членів його родини з народом. Для створення образу «народного імператора» в 1940–1950-х роках були організовані його поїздки по країні. Імператор Хірохіто розпочав свою подорож у 1949 р. з провінції Фукуока та завершив її в 1954 р. на о. Хоккайдо. Після виведення з території держави американських окупаційних військ імператор Хірохіто став для народу символом незалежної Японії.

- Яку роль відігравав імператор Хірохіто в житті японського народу в період Другої світової війни та після неї?
- Чому в 1940–1950 рр. проводилося багато заходів для створення образу «народного імператора»?

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ
ДАТУ

- **3 травня 1947 р.** — набрання чинності конституції Японії

§ 23 / Китай

- Пригадайте, яку роль відігравала комуністична партія Китаю в житті країни у 20–30-х роках ХХ ст.

1. Проголошення КНР.

Після завершення Другої світової війни в Китаї боролися за владу дві впливові сили: гоміндан¹ і компартія Китаю. Боротьба між ними тривала вже протягом 20 років, і лише японська окупація змусила їх тимчасово об'єднатися проти спільного ворога. Після закінчення Другої світової війни боротьба розгорілася з новою силою. За гомінданом і КПК стояли великі держави — США та СРСР, які надавали своїм друзям усляку допомогу: постачали озброєння, боєприпаси, продовольство, надсилали інструкторів, навчали керівні кадри тощо.

Громадянська війна в Китаї тривала з 1946 р. по 1949 р. Спочатку перевага була на боці гоміндану, але в середині 1947 р. становище військ Чан Кайші різко погіршилося. До середини серпня комуністи захопили майже всю Маньчжурію. Незважаючи на допомогу, яка надійшла від США (квітень 1948 р.) у розмірі 570 млн доларів, уряд гоміндану продовжував здавати позиції. У першій половині 1949 р. комуністи захопили Пекін, Шанхай, Нанкін, Гуаньчжоу. Війська гоміндану були розгромлені.

Велика китайська стіна

У вересні 1949 р. в Пекіні відбулася перша пленарна сесія Народної політичної консультативної ради Китаю (НПКРК). Узявши на себе функції Всекитайських зборів народних представників (ВЗНП), вона ухвалила Загальну програму, яка відіграла роль тимчасової конституції КНР. **1 жовтня 1949 р.** на площі Тяньаньмін у Пекіні відбулася урочиста церемонія *проголошення Китайської Народної Республіки*. У той час **Чан Кайші** разом із більшістю членів уряду вилетів літаком на о. Тайвань, де вже зібралися сотні тисяч його прихильників. Тут була створена інша китайська держава — Китайська Республіка.

2. Культ особи Мао Цзедун. Соціально-економічні експерименти китайських комуністів.

На сесії НПКРК була обрана Центральна народна урядова рада, головою якої став **Мао Цзедун**. За візирець свого розвитку компартія Китаю взяла радянську модель. Досвід Радянського Союзу був запозичений на всіх рівнях. Після смерті Й. Сталіна Мао Цзедун почав претендувати на першу роль у світовому комуністичному русі. Наприкінці 1950-х років Китай відійшов від погодженого із СРСР курсу й розпочав форсовану індустріалізацію з метою наздогнати передові країни світу. Цей експеримент з ініціативи Мао Цзедун було названий «*великим стрибком*» (1958).

Для здійснення «великого стрибка» у сільському господарстві ставилося завдання створити замість колективних господарств (аналогів радянських колгоспів) комун та зібрати фантастичний урожай — 500 млн т, тобто в 3,5 раза більший, аніж зібрали в 1957 р. 740 тис. кооперативів були перетворені на 23,6 тис. «народних комун», які за земельною площею та кількістю робочих рук у 20–30 разів переважали кооперативи. У власність комун перейшли всі засоби виробництва з успішльненням навіть домашньої птиці та посуду. Праця була організована на принципах військової дисципліни. Здійснювався розподіл продовольства без урахування кількості та якості праці, були ліквідовані ринки в містах і селах, заборонена торгівля. Зрівнялівка остаточно знищила стимули до

Мао Цзедун

праці. Замість великого врожаю, на що сподівалися китайські керівники, у країні різко знизилися показники розвитку сільського господарства.

«Великий стрибок» закінчився повним провалом. Він коштував китайському народові 100 млрд юанів. Промислове виробництво скоротилося, господарські зв'язки були порушені, у деяких регіонах розпочався голод.

На ліквідацію тяжких наслідків «великого стрибка» пішло кілька років. За цей час Мао Цзедун підготував новий експеримент під назвою «*культурна революція*» (1966–1976).

Нічого спільного ані з культурою, ані навіть з революцією ця акція не мала. Під вивіскою «культурної революції» нове покоління прихильників китайського вождя переслідувало колишніх сподвижників Мао, які насмілилися виступити з критикою режиму. Першими жертвами репресій стали лідери КПК — голова КНР Лю Шаоці, генеральний секретар ЦК КПК Ден Сяопін та ін.

Після багатотисячного мітингу в серпні 1966 р. в Пекіні було створено спеціальні каральні загони «культурної революції». На вогнищах, розпалених на міських майданах, як у 1930-і роки в Німеччині, палали книжки В. Шекспіра, Т. Драйзера, О. Пушкіна, Ф. Достоєвського та інших письменників. Розлучені й засліплені дацзибао¹ та цитатниками Мао, «червоні охоронці» та «бунтівники», керовані безпосередньо «великим керманічем» і його найближчими поплічниками, громили установи, міністерства, захоплювали підприємства та вищі навчальні заклади. Так китайська молодь стала основним провідником «великої пролетарської культурної революції».

Окрім молоді, значну роль у проведенні «культурної революції» відіграла армія. Структура державної влади була зруйнована. У країні утвердилася військово-бюрократична диктатура. Боротьба за вплив і владу між різними угрупованнями діячів «культурної революції» тривала аж до смерті Мао Цзедун (1976). Загалом «культурна революція» ще більше погіршила економічну ситуацію в країні. Вона коштувала Китаю 500 млрд юанів.

Отже, соціально-економічні експерименти — «великий стрибок» і «культурна революція» — продемонстрували нездатність тоталітарного режиму вирішувати численні проблеми китайського суспільства цивілізованими засобами. Вони з дзеркальною точністю відтворили відомі етапи розвитку СРСР та країн Східної Європи, засвідчивши, що репресії та переслідування стають закономірними явищами під час правління антидемократичних режимів.

3. Реформування економіки Китаю наприкінці ХХ — на початку ХХІ ст.

Наприкінці 1970-х років до влади в Пекіні повернувся *Ден Сяопін*, репресований під час «культурної революції». У 1973 р. він був поновлений на владній верхівці, однак у 1976 р. знову зазнав переслідувань. Після смерті Мао Цзедун його реабілітували, а з 1978 р. Ден Сяопін став найвпливовішим політичним діячем Китаю, ініціатором і головним координатором реформ, хоча й уже не був найвищим посадовцем у КПК та державі. У грудні 1978 р. під його керівництвом відбувся пленум ЦК КПК, який поставив завдання радикально змінити внутрішню та зовнішню політику країни.

¹ *Дацзибао* — стінна «газета великих ієрогліфів», яка широко використовувалася для політичної агітації.

Реформи в Китаї почали втілюватись у життя з 1979 р. Першою з них стала перебудова сільського господарства. Кооперативи були розпущені, селяни отримали землю в довгострокову оренду, їм дозволялося реалізовувати більшу частину врожаю за вільними цінами, і лише певну кількість вони здавали на державне замовлення. Прибутки селян значно зросли. Держава стимулювала сільськогосподарську реформу, зокрема підвищила закупівельні ціни на 18 видів продовольства. У 1984 р. врожай зернових у Китаї досягнув 407 млн т — удвічі більше, аніж у 1958 р. Це дало змогу не тільки «нагодувати народ», а й перетворити Китай з імпортера сільськогосподарської продукції на її експортера.

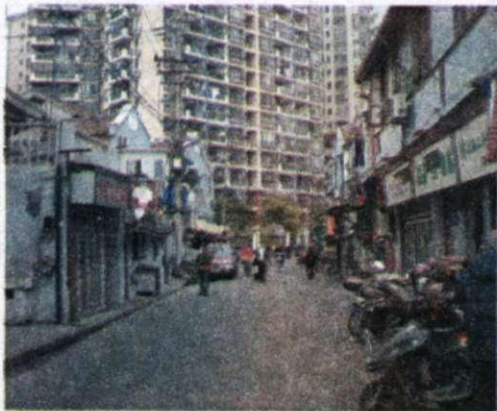
Майже одночасно розпочалося створення спеціальних економічних зон. На узбережжі були виокремлені чотири зони та 14 районів, до яких входять найбільші промислові міста країни — Шанхай, Тяньцзінь, Гуанджоу та ін. Через ці економічні зони до Китаю надходять іноземні інвестиції, сучасна технологія, досвід організації сучасного виробництва. Усього за 1979–1995 рр. іноземні капіталовкладення становили понад 181 млрд доларів. Причому від 2/3 до 3/4 (за різними оцінками) із них надійшло від китайської діаспори, що стало важливим чинником успішного розвитку китайської економіки.

У 1984 р. розпочалася реформа системи управління державною промисловістю, мета якої — відмова від централізованого директивного плану та перехід до ринкових відносин. На початку 1995 р. 85 % державних підприємств працювали за підрядними формами роботи. У березні 1998 р. на сесії вищого законодавчого органу Китаю були оприлюднені такі цифри: у недержавному секторі економіки країни зайнято понад 200 млн осіб, що на 80 млн більше, аніж на підприємствах і в установах державного сектору.

У березні 1985 р. було вирішено реформувати систему управління у сфері науки та техніки для її якнайшвидшої модернізації відповідно до вимог науково-технічної революції.

Реформи у сфері освіти передбачали відповідальність місцевої влади за початкову освіту, сприяння розвитку професійно-технічної освіти, 9-річне обов'язкове навчання, збільшення фінансування освіти, розширення самостійності вищих навчальних закладів.

Наприкінці 1993 р. керівництво Китаю започаткувало нові реформи, найзначніші після 1978 р. Вони консолідували та зміцнили національну валюту,

Шанхай — найбільше місто й порт Китаю

Видобування вугілля відкритим способом у Китаї

поліпили податкову систему, яка почала давати більше прибутку, посилили повноваження центрального банку та водночас передбачили велику кількість заходів, що зміцнювали права корпорацій та громадян, право власності.

Важливою рисою досить успішних економічних реформ у Китаї є те, що вони здійснюються не «за будь-яку ціну», а супроводжуються підвищенням життєвого рівня населення. Обсяг ощадних вкладів населення за останні десятиріччя збільшився в 103 рази. Водночас у перерахунку ВВП на одну особу Китай не входить до числа передових країн, оскільки його населення становить 1,3 млрд.

Отже, економічні реформи в Китаї мають великий успіх. Це пов'язано насамперед із бажанням перемін, працелюбністю китайського народу, його талантом, історичним досвідом, почуттям власної гідності, правильною стратегією й тактикою китайського керівництва. Хоча компартія продовжує відігравати вирішальну роль у політичному житті, економіка Китаю впевнено перейшла на ринкові рейки.

На початку XXI ст. Китай став провідною державою світу. Голова КНР **Ху Цзінтао** визнаний найвпливовішим лідером світу у 2010 р. (другим став Президент США Барак Обама, який очолював список найвпливовіших лідерів у 2009 р. Прем'єр-міністр Росії Володимир Путін, який у 2009 р. був третім, перемістився на четверту позицію). Таке визнання лідера Китаю засвідчує важливу роль, яку відіграє ця країна на міжнародній арені.

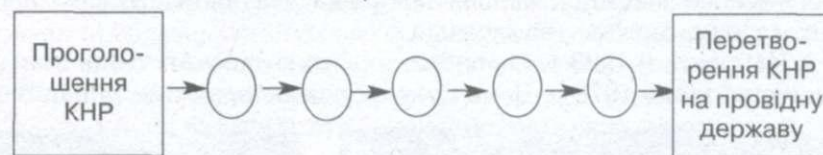
ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

1. За яких обставин до влади в Китаї прийшли комуністи?
2. Визначте сутність *великого стрибка*. Чим він завершився?
3. Які сили брали участь у здійсненні «культурної революції»?
4. Визначте основні напрями економічних реформ у Китаї в останні десятиріччя. Хто став їх координатором?
5. Яких успіхів досяг китайський народ у розвитку економіки протягом останніх десятиріч?

ВИКОНАЙТЕ ЗАВДАННЯ

1. Зробіть хронологічний ланцюжок подій, поставивши в кружечок відповідні букви.

- А** початок «великого стрибка»
Б смерть Мао Цзедуну
В початок «культурної революції»
Г пленум ЦК КПК, який визначив курс реформ
Д початок реформи системи управління у сфері науки і техніки
2. Порівняйте економічну політику китайського керівництва в 50–80-х роках XX ст. Заповніть таблицю:

У сільському господарстві	У промисловості	У соціальній сфері

ОБГОВОРЕННЯ
У ГРУПІ

1. У чому проявлявся культ особи Мао Цзедуну?
2. Назвіть нинішні проблеми Китаю.
3. Які, на ваш погляд, особливості та перспективи мають китайсько-українські відносини?

РОБОТА
З ДЖЕРЕЛАМИ

**Із статті А. Гончарука «Основа — стабільність,
мета — розвиток, засіб — реформи. Китай на порозі
нового тисячоліття»**

Зримі успіхи Китаю в модернізації промисловості, реформуванні економіки на ринкових засадах позначилися на ситуації в соціальній сфері. Відомо, що реформування економік країн Східної Європи та СНД призвело до падіння життєвого рівня більшості громадян у цих країнах. Висока соціальна ціна ринкового вибору в багатьох випадках висунула питання «червоного реваншу», спричинила загострення внутрішньополітичної ситуації.

Соціалістичний Китай, у конституції якого закріплена провідна роль комуністичної партії, демонструє послідовну впевненість у нормальному ході модернізаційного процесу та реформ, якими успішно керують згори. Протягом 1980–1990-х років на численних міжнародних наукових заходах та в західній науковій періодиці автору неодноразово доводилося стикатися з різними песимістичними пророцтвами щодо «неминучості» краху китайських реформ, соціального протистояння в Китаї та ін. Виникнення соціальних катаклізмів пов'язувалося з «перегрівом економіки», «неспроможністю КПК до самореформування», «загостренням боротьби за владу після смерті Ден Сяопіна», «невирішенням питання повернення Гонконгу». Минали роки, але ці пророцтва не справджувалися. А Китай послідовно вирішував справді існуючі проблеми, керуючись здоровим глуздом мільярдного народу та багатим досвідом тисячолітньої історії.

Під час кількарічного проживання в Китаї у мене ніколи не виникала потреба мати при собі американські долари. Практично сто відсотків населення просто не знає інших грошей, окрім юанів. Феномена долара в КНР не існує. Усі ціни на нерухомість, автомобілі, коштовності — тільки в юанях. Чи варто дивуватися, що під час руйнівної азійської фінансової кризи 1997–1998 рр. китайський юань тільки зміцнів?

- Автор пов'язує успішні реформи в Китаї з керівництвом цим процесом комуністичною партією. Існує протилежна думка, що «головною перепорою на шляху прогресу КНР залишається комуністичний режим». А як вважаєте ви?

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ
ДАТУ

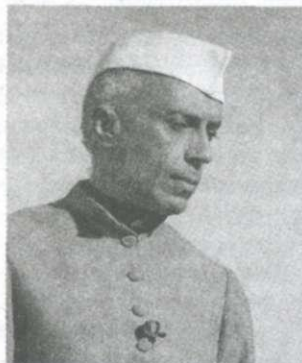
- **1 жовтня 1949 р.** — створення Китайської Народної Республіки
- **Грудень 1978 р.** — відбувся пленум ЦК КПК, який визначив курс реформ у внутрішній і зовнішній політиці країни

§ 24 / Індія

- Пригадайте, хто очолював національно-визвольний рух народів Індії після Першої світової війни.

1. Перемога народів Індії в боротьбі за незалежність.

Ще однією великою країною Азії є Індія. Національно-визвольний рух у цій найбільшій англійській колонії значно посилювався після Другої світової війни.

Джавахарлал Неру

Керували ним дві партії — *Індійський національний конгрес (ІНК)*, лідером якої був *Джавахарлал Неру*, і *Мусульманська ліга* на чолі з *Мухаммедом Алі Джинною*. ІНК виступав за збереження цілісності та єдності країни, а Мусульманська ліга вимагала створення Пакистану — незалежної мусульманської держави. Британці намагалися маневрувати, шукаючи компроміси, щоб примирити позиції цих сторін.

Однак новий віце-король Індії лорд Л. Маунтбеттен після тривалих консультацій з лідерами обох провідних партій зрозумів, що примирення неможливе, і в червні 1947 р. розробив план, за яким територію країни передбачалося поділити за релігійною ознакою на дві держави — *Індію* (або *Індійський Союз*) і *Пакистан*. Вони мали ввійти до складу Британської співдружності націй на правах домініонів. План було взято за основу закону «Про незалежність Індії», прийнятого парламентом Великої Британії. Виведення британських військ було завершено **15 серпня 1947 р.** На мапі світу з'явилися дві нові держави — *Індійський Союз (Індія)* і *Пакистан*.

Кордони між новоутвореними державами не відображали особливостей національного складу, географічного положення та історичних традицій, що призводило до збройних конфліктів між Індією та Пакистаном. Перший із них стався восени 1947 р. в князівстві Кашмір.

Магараджа (князь) Кашміру, за віросповіданням індус, хотів приєднати князівство до Індії, а основна маса населення (мусульмани) — до Пакистану. У жовтні 1947 р. між Індією й Пакистаном спалахнув збройний конфлікт через Кашмір, який змогли припинити лише за посередництва ООН.

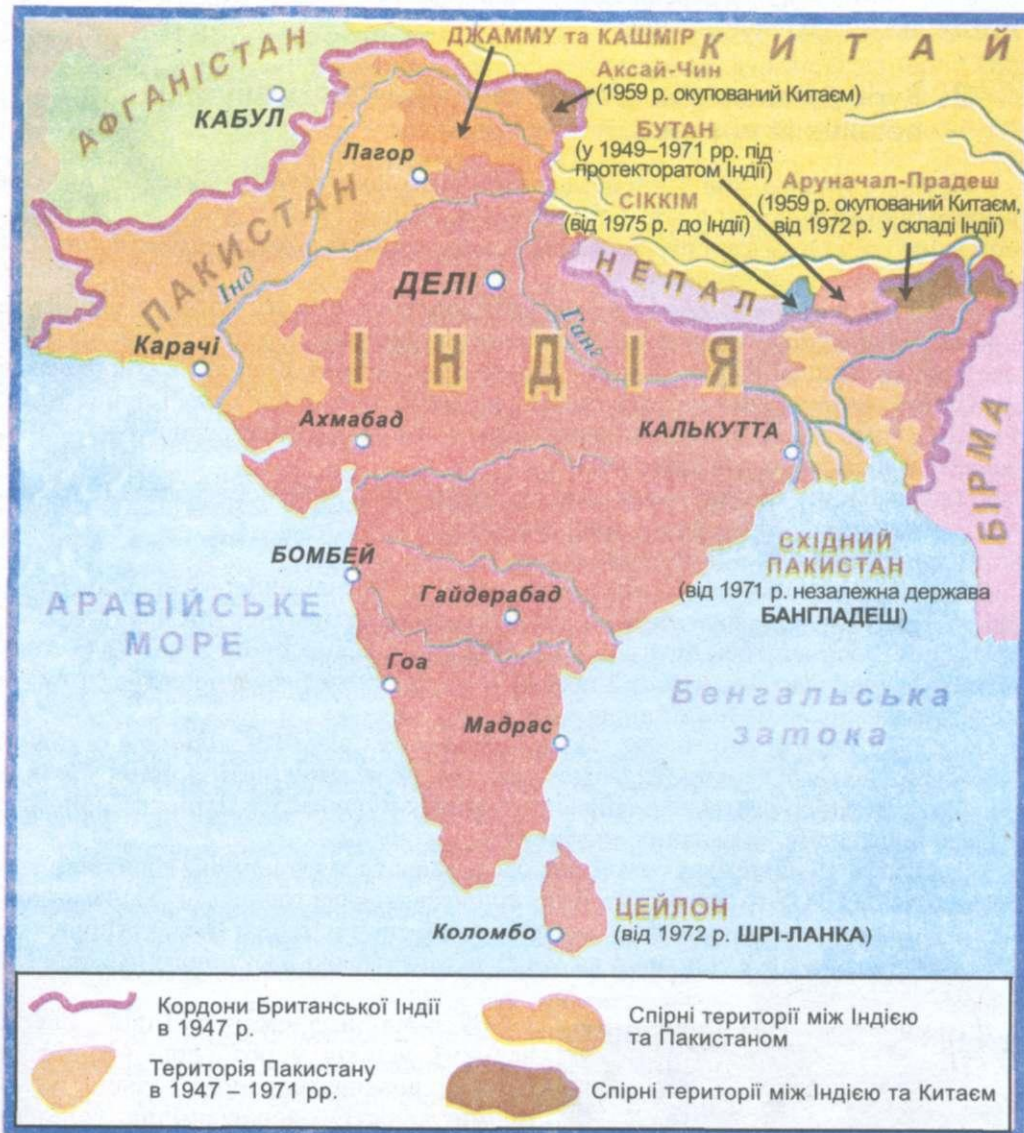

Магатма Ганді

Політика протистояння спричинила переселення мільйонів людей з однієї країни до іншої. За приблизними підрахунками, мігрувало понад 6 млн мусульман і 4,5 млн індусів. Майже 700 тис. осіб загинули в індусько-мусульманських сутичках.

Проти індусько-мусульманської ворожнечі різко виступав *Магатма Ганді*, оголосивши голодування на знак протесту. Однак його позицію не поділяли екстремісти з обох партій. У січні 1948 р. М. Ганді був смертельно поранений під час одного з мітингів. Його смерть трішки вгамувала суперечки, змусила лідерів ІНК та Мусульманської ліги шукати можливості для компромісів і примирення.

Індійський субконтинент у 1947–1975 рр.

Протягом 1947–1949 рр. відбулося приєднання 555 індійських князівств (із 601) до Індії, решта ввійшли до складу Пакистану. Індійський уряд провів реформу князівств, ліквідувавши чимало з них.

26 листопада 1949 р. була прийнята нова конституція Індії. Після набрання конституцією чинності **26 січня 1950 р.** країна стала повністю незалежною. За державним устроєм Індія — федеративна республіка. Глава держави — президент, який обирається на 5 років колегією виборців. Найвищий орган законодавчої

влади — парламент, що складається з двох палат — Народної палати (545 місць) і Ради штатів (250 місць). Уряд Індії — Рада міністрів — формується парламентською фракцією партії, що перемогла на виборах до Народної палати. Прем'єр-міністри та уряд Індії зосереджують у своїх руках значну владу. Судова влада як третя гілка влади існує окремо.

2. Курс Джавахарлала Неру та Індіри Ганді у внутрішній та зовнішній політиці.

Першим прем'єр-міністром незалежної Індії став *Джавахарлал Неру*. Після вступу Індії на шлях незалежності розпочалася нова епоха в житті її народу, перед яким постало історичне завдання — подолання колоніального минулого та вибір нового шляху розвитку.

Економічний курс Дж. Неру передбачав створення державного сектору в промисловості, покликаною зайняти передові позиції. Держава також опікувалася приватним капіталом, який зміцнював свої позиції. Крім того, створювався змішаний сектор, фінансування якого здійснювалось і державою, і приватними особами (переважно це були підприємства сучасних галузей економіки). Отже, промисловість мала три сектори:

- державний — важка промисловість, енергетика, транспортні засоби, зв'язок;
- змішаний — сучасні галузі економіки;
- приватний — легка та харчова галузі.

Індустріалізація Індії збіглася з початком НТР у розвинених країнах. Через це, за образним висловом Дж. Неру, Індійському Союзу «перш ніж навчитися ходити, довелося вчитися бігати». Уряд ІНК докладав великих зусиль для створення в країні сучасних галузей промисловості, що потребувало величезних капіталовкладень, яких постійно не вистачало.

Західні країни, насамперед Велика Британія та США, ділилися з Індією своїм технічним досвідом, надавали кредити, укладали кошти в індійську промисловість. Конкуренція на індійському ринку змушувала західних підприємців пом'якшувати умови надання допомоги.

З 1955 р. швидкими темпами почали розвиватися економічні відносини між Індією та СРСР. У грудні 1953 р. була підписана перша радянсько-індійська торговельна угода про радянську участь у будівництві в м. Бхілаї металургійного заводу потужністю 1 млн т сталі на рік із перспективою наступного розширення заводу у 2,5 раза.

Металургійний завод у м. Бхілаї

За роки незалежності Індія досягла великих успіхів у розбудові економіки. Почали розвиватися нові сучасні галузі промисловості — аерокосмічна, приладобудівна, нафтохімічна та ін. Індія виготовляє електронну апаратуру, легкові автомобілі, ліки тощо.

В аграрній сфері стан справ був значно гіршим. Головна соціальна проблема індійського села — малоземелля більшості сільських трудівників — вирішувалася з величезними труднощами. Уряд ліквідував інститут посередників, які орендували

землю в поміщиків, а потім віддавали її в суборенду селянам, увів фіксовану орендну плату, у деяких районах викупив частину поміщицьких земель і передав її селянам. Однак сутність аграрної політики ІНК зводилася до розвитку великих господарств, які мали б високу продуктивність.

У зростанні виробництва зернових певну роль відіграла «зелена революція» — комплекс агротехнічних заходів, пов'язаних із застосуванням високоврожайних сортів культур, добрив, сучасної сільськогосподарської техніки. Однак «зелена революція» мала обмежений характер. Вона охопила порівняно невелику кількість поміщицьких і заможних господарств, оскільки потребувала значного збільшення капіталовкладень.

Зовнішньополітичний курс ІНК в 1947–1964 рр. вирізнявся чіткістю позицій у таких основоположних питаннях, як боротьба за мир, безпеку та співробітництво, протидія агресії, колоніалізму та расизму.

Разом із чотирма країнами Азії (Пакистан, Індонезія, Бірма, Цейлон) Індія стала ініціатором скликання конференції в індонезійському м. Бандунг у **квітні 1955 р.** У її роботі взяли участь керівники урядів 29 держав Азії та Африки. *Бандунзька конференція*, на якій провідна роль належала Індії та КНР, які виступили від імені більшості населення земної кулі (понад 2,5 млрд) на підтримку миру та національної свободи.

Дж. Неру і його країна стояли біля витоків руху неприєднання. За ініціативою Індії, Індонезії та Югославії у **вересні 1961 р.** в Белграді відбулася *Перша конференція керівників держав і урядів 25 країн, що не приєдналися*.

Однак серйозних ускладнень у ті роки набули відносини з Китаєм. Наприкінці 1950-х — на початку 1960-х років КНР висунула претензії на деякі райони в Гімалаях, провадила шовіністичну політику стосовно народів Тибету. Це призвело до втечі з Тибету до Індії далай-лами¹ — «живого бога» всіх буддистів. Підтримка далай-лами індійським урядом погіршила відносини між державами. Спалахнув збройний конфлікт. Китайські війська захопили частину індійської території в Гімалаях. Ці негаразди згубно вплинули на стан здоров'я Дж. Неру, і в травні 1964 р. він помер. Його смертю завершилася ціла епоха в житті незалежної Індії. Більшою мірою, ніж будь-хто інший, Дж. Неру був творцем політичної системи країни та її зовнішньої політики.

Світова енергетична криза в середині 1973 р. — на початку 1974 р. призвела до кількарізного збільшення витрат на імпорт нафти, за рахунок якої покривалися 2/3 потреб Індії в цьому виді сировини. Сталося різке зниження рівня виробництва в енергетиці, що негативно позначилося на промисловості. Зростали ціни та інфляція. Страшна посуха, що тривала чотири роки поспіль, завдала тяжкого лиха сільському господарству. Життєвий рівень населення, і без того невисокий, знижувався. Незважаючи на оголошений урядом *Індіри Ганді* курс на досягнення економічної самостійності, Індія мусила знову брати великі іноземні позики. В умовах економічної кризи наростав спротив опозиції. За цієї ситуації уряд змушений був 26 червня 1975 р. запровадити в країні надзвичайний стан.

Індіра Ганді

¹ *Далай-лама* — титул глави ламаїстської церкви в Тибеті.

Тим часом опозиція консолідувала свої сили. Депутати парламенту від правих партій об'єдналися в «Джаната парті» (Народна партія), яка у 1977 р., прийшла до влади, але не могла втримати її надовго.

3. Розвиток Індії наприкінці ХХ — на початку ХХІ ст.

На позачергових виборах до Народної палати в січні 1980 р., викликаних урядовою кризою, Індійський національний конгрес Індіри — ІНК(І) — досяг значного успіху, отримавши 2/3 мандатів. **Індіра Ганді** після 33-місячної перерви знову стала на чолі уряду, який продовжив курс реформ лівоцентристського спрямування.

Однак, окрім економічних проблем, які поступово вирішувались, в Індії існують проблеми етнічні та релігійні. Представники сепаратистських течій використовують їх у своїх цілях, зокрема вони прагнули перетворити окремі регіони країни на самостійні держави. Ця проблема залишається чи не найголовнішою для індійського уряду. Сикхи прагнули створити незалежну державу Халістан на території Пенджабу (північно-західна частина Індії). Вони закликали до поділу Індії, тероризували населення, убивали небажаних їм політичних і громадських діячів, провокували сутички між різними релігійними громадами. Організовували диверсії на залізницях, індійських авіалайнерах. Спроби перемовин з їхнім керівництвом не принесли результатів, хоча індійський уряд готовий був піти на поступки. Більше того, навесні 1984 р. вони захопили Золотий храм у м. Амрітсарі (так звану сикхську Мекку), перетворивши її на штаб-квартиру.

Сикхи були впевнені, що ніхто не зазіхне на їхню святиню, що певною мірою було правильним. Однак воєнна операція урядових військ «Блакитна зірка», завданням якої було очищення Золотого храму від сикхських терористів у червні 1984 р., не вирішила пенджабську кризу, а ще й стала відправним пунктом для її подальшого трагічного розвитку — убивства сикхськими екстремістами **31 жовтня 1984 р.** прем'єр-міністра І. Ганді. Його здійснили охоронці прем'єр-міністра, сикхи за віросповіданням. Постріли в Делі призвели до зростання сепаратистських тенденцій та збройних конфліктів на етнорелігійному ґрунті, не тільки в Пенджабі, а й в інших штатах.

На загальних виборах до центрального парламенту в грудні 1984 р. індійський народ рішуче висловився за підтримку національної єдності та суверенітету республіки. У переконливій перемозі ІНК(І), який здобув рекордну більшість депутатських мандатів (401 із 508), важливу роль відіграла загальнонаціональна хвиля симпатій до загиблої І. Ганді та віра в те, що її син Р. Ганді буде гідним наступником своєї матері на посаді прем'єр-міністра.

Уряд **Раджива Ганді** (1984–1989) ужив рішучих заходів для забезпечення законності й порядку. Він проголосив основними завданнями внутрішньої політики подальше зміцнення єдності країни, боротьбу проти сепаратистських елементів і «старих ворогів» індійського суспільства — бідності, безробіття, неписьменності, хвороб. Проте виконання цих завдань зіткнулося з численними труднощами.

Хронічним явищем стало безробіття (у 1985 р. — 25 млн осіб), зростали корупція та зловживання владою в апараті правлячої партії, що, звісно, викликало обурення різних верств індійського суспільства.

Напередодні виборів 1989 р. сім опозиційних партій створили блок під назвою «Національний фронт», який переміг на виборах у листопаді 1989 р. У новому коаліційному уряді провідні позиції посіла релігійно-громадська організація «Бхаратія джаната парті» (БДП). Новий уряд роздирали суперечності, він виявився неідеальним. У травні 1991 р. було призначено дострокові вибори до парламенту. Під час виборчої кампанії 21 травня 1991 р. терористи вбили Р. Ганді, але це не

Раджив Ганді

змогло завадити перемозі партії ІНК(І), яка сформувала уряд на чолі з **Нарасімха Рао**. Він розпочав здійснювати кардинальні перетворення в економіці, поступившись багатьма лівоцентристськими традиціями ІНК(І). Була проведена лібералізація економічної системи, розірвані пута різних регламентацій, країна стала відкритою для іноземного капіталу, збільшилися капіталовкладення в промисловість і сільське господарство. Економічне зростання в 1991–1995 рр. перевищило 5 % на рік. Уряд намагався узгодити свою економічну політику із законами ринку.

Проте уряд ІНК(І) не зміг вирішити всі проблеми. На виборах у **травні 1996 р.** перемогу здобула опозиційна БДП. Її лідер **Атал Біхари Ваджнаї** став новим прем'єр-міністром Індії. Самостійно керувати державою ця партія не змогла, через що почали створюватися коаліційні уряди. На певний час А. Ваджнаї втратив владу, однак у лютому 1998 р. знов очолив коаліцію, а в жовтні 1999 р. його партія перемогла на позачергових парламентських виборах. 1998 р. ознаменувався ще однією важливою подією — у травні в Індії було здійснено випробування ядерної зброї. Згодом те саме здійснив і Пакистан. Світ був шокований звісткою про те, що ці держави стали членами «ядерного клубу».

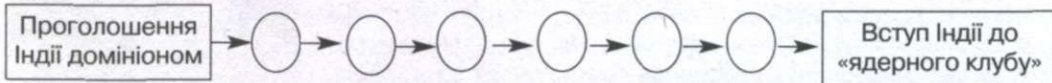
Отже, Індія вступила в ХХІ ст. ядерною державою, що продемонструвало можливості її економіки. Однак найбільша у світі демократія, як часто називають Індію журналісти, має багато проблем як в економічній, так і в політичній сферах. Основні з них — низький рівень доходів населення, яке вже перевищило мільярд, і сепаратизм етнічних меншин, що підриває цілісність країни.

1. Охарактеризуйте становище в Індії на момент закінчення Другої світової війни.
2. У чому полягають причини поділу Індії на дві держави?
3. Розкрийте основні положення конституції Індії.
4. Проаналізуйте курс уряду Дж. Неру в економічній сфері.
5. Якими були основні напрями внутрішньої політики уряду І. Ганді?
6. Що стало причиною її загибелі?
7. Як склалася доля Р. Ганді?
8. Яка подія в Індії привернула до неї увагу всього світу в 1998 р.?

1. Покажіть на малі спірні території між Індією і Пакистаном. Чому кордони між новоутвореними державами призводили до збройних конфліктів?
2. Накресліть схему державного устрою Індії за конституцією 1950 р.
3. Зробіть хронологічний ланцюжок подій, поставивши в кружечки відповідні букви.

- А** убивство Індіри Ганді
- Б** прийняття конституції Індії
- В** створення руху неприєднання
- Г** смерть Джавахарлала Неру
- Д** відставка уряду Раджива Ганді
- Е** операція «Блакитна зірка»

3. Заповніть схему: «Зовнішня політика Індії в 60–90-х роках ХХ ст.».

1. Поясніть, у чому виявляється сепаратизм в Індії.
2. Які, на ваш погляд, причини соціально-економічної відсталості Індії?
3. Яких успіхів досяг індійський народ у розвитку країни у 80–90-х роках ХХ ст.?

З книжки Л. Шебаршина «Рука Москви. Записки начальника радянської розвідки»

Індія приголомшує новоприбульця... Мені здавалося, що не вистачить життя для того, щоб розібратись у надзвичайно строкатій картині внутрішньої політики цієї країни. Існують десятки великих партій та організацій, які, у свою чергу, діляться на десятки фракцій і груп. Усі вони взає-

модіють між собою, блокуються, змагаються, ворогують. Особисті та групові непорозуміння характеризують індійське керівництво, і лише залізна воля І. Ганді об'єднує політичних суперників...

Індіра Ганді була видатним державним діячем і жорстким політиком. Вона тримала в покорі все керівництво правлячої партії та безжально викидала за борт тих, хто вичерпав свою корисність або чия лояльність викликала в неї сумніви. Проте Індіра не була диктатором у демократичній країні. Вона чутливо реагувала на прояви громадської думки, рахувалася з опозицією, з мінливими настроями в парламенті та власній партії.

На закритих нарадах І. Ганді нагадувала, що в держави не існує постійних друзів і ворогів, постійними є лише національні інтереси. Саме це й було основою її патріотичної зовнішньої політики.

- *Яке враження справила Індія на радянського розвідника?*
- *Як Л. Шебаршин характеризує І. Ганді — політика та державного діяча?*

**ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ
ДАТУ**

- **15 серпня 1947 р.** — колишня колонія Індія розділилася на два британські домініони — Індійський Союз і Пакистан
- **26 січня 1950 р.** — набуття чинності конституції Індії
- **Квітень 1955 р.** — відбулася Бандунзька конференція

§ 25 / Країни Африки та Близького Сходу

- *Подумайте, що ви знаєте про арабо-єврейське протистояння в Палестині після Першої світової війни.*

1. Здобуття незалежності народами континенту.

До Другої світової війни в Африці існували лише чотири незалежні держави: Єгипет, Ефіопія, Ліберія та Південно-Африканський Союз. Найбільші колонії в регіоні належали Великій Британії, Франції, Бельгії та Португалії.

Країни центральної та південної частини Африканського континенту особливо гостро відчували наслідки панування колонізаторів. Тропічна Африка була найвідсталішим в економічному аспекті регіоном світу. Промислової продукції на одну особу вироблялось у 10–20 разів менше, аніж в економічно розвинених країнах. Більша частина населення була зосереджена в традиційному секторі виробництва — сільському господарстві, де панували родоплеменні та напівфеодальні відносини. Корінне населення переважно було неписьменним. Голод і хвороби прирікали народи на вимирання. Середня тривалість життя становила не більше 30 років.

м. Каїр — столиця та культурний центр Єгипту

Туніс здобув незалежність одним із перших у Північній Африці

Пік боротьби за незалежність в Африці припав на 1957–1962 рр., коли майже весь континент звільнився від колоніалізму. У 1957 р. здобули незалежність Лівія, Марокко, Туніс, Судан, Золотий Берег (з березня 1957 р. — Гана). Перші три країни належать до Північної, більш розвиненої частини континенту, де переважає арабське населення. Судан дуже тісно пов'язаний з Єгиптом.

У 1960-і роки здобули незалежність колишні британські колонії: Нігерія — 1960 р., Танганьїка — 1961 р., Уганда — 1962 р., Кенія — 1963 р., Занзібар — 1964 р. Того ж 1964 р. відбулось об'єднання Танганьїки та Занзібару в нову державу — Об'єднану Республіку Танзанію.

У жовтні 1958 р. звільнилася перша з французьких колоній — Гвінея. У 1960 р. отримали суверенітет колишні французькі володіння — Малі, Нігер, Чад, Камерун, Габон, Дагомея, Верхня Вольт (нині Буркіна-Фасо), Берег Слонової Кістки (нині Кот-д'Івуар), Конго (зі столицею Браззавіль), Мавританія, Сенегал, Малагасійська Республіка (нині Республіка Мадагаскар).

У 1960 р. бельгійці раптово покинули свою найбільшу колонію *Конго* (нині Заїр). Місцеве населення не було готове до такого перебігу подій, і в країні розпочалася громадянська війна між різними етнічними групами. Цей період, відомий як «конголезька криза», тривав до 1965 р. Для відновлення порядку ООН довелося надіслати до цієї країни експедиційний корпус.

У 1960 р. незалежною державою стала *Сомалі*, територія якої раніше належала Великій Британії та Італії. Тут була утворена демократична парламентська республіка на багатопартійній основі, одна з перших в Африці. Однак багатопартійна система створювалась у країні із сильним кланово-етнічним протистоянням. Державний переворот 1969 р. привів до влади Сіада Барре з його мріями про Велике Сомалі та орієнтацією на соціалістичну модель розвитку. У 1977–1978 рр. у війні з Ефіопією за Огаден Сомалі зазнала поразки, причому це вплинуло на зміну політичної орієнтації: сомалійська влада відмовилася від ставки на СРСР, оскільки радянське керівництво підтримувало ефіопський режим Менгісту Хайле Маріама, і почала шукати підтримки на Заході. Однак західні держави не квапилися допомогти диктаторському правлінню С. Барре. Воєнні витрати призвели до найгострішої внутрішньої кризи, розпочалися виступи проти режиму Барре. Незважаючи на спроби диктатора провести лібералізацію економічної та політичної системи і навіть уведення нової конституції 1989 р., тоталітарний режим був приречений і був повалений у 1991 р. повстанцями. У 1992 р. в країні розпочалася кровопролитна громадянська війна, яку не спромоглися зупинити навіть війська ООН та армійські підрозділи США. У Сомалі почався небачений за масштабами голод.

До демократичної революції в *Португалії* 1974 р., коли був скинутий фашистський режим А. Салазара, на півдні Африки було п'ять португальських колоній — Ангола, Мозамбік, Гвінея-Бісау, Острови Зеленого Мису (нині Кабо-Верде), Сан-Томе і Прінсіпі.

Квітнева революція в Португалії створила сприятливі умови для здобуття незалежності колишніми португальськими колоніями. Однак подальші події в Анголі та Мозамбіку склалися трагічно — їхня територія стала ареною кровопролитних громадянських воєн, у цій боротьбі перетиналися інтереси багатьох країн.

В *Анголі* ще під час визвольної боротьби діяли три угруповання різного спрямування. Народний рух за незалежність Анголи (МПЛА) дотримувався марксистського курсу та був підтриманий СРСР і Кубою. Фронт національного визволення Анголи (ФНЛА) виступав за збереження місцевих традицій і спирався на підтримку сусідніх африканських країн, насамперед Заїру. Національний союз за повну незалежність Анголи (УНІТА) був прихильником прозахідного розвитку та мав підтримку США та ПАР.

Після підписання мирної угоди між трьома угрупованнями та португальським урядом у січні 1975 р. було створено умови для мирного демократичного розвитку країни. Однак політичні та ідеологічні чвари взяли гору. Розгорнулися бої за столицю держави м. Луанду, до якої першими вступили війська МПЛА. **11 листопада 1975 р.** була проголошена *Народна Республіка Ангола (НРА)*. Першим президентом республіки став керівник МПЛА *Агостінйю Нето*. Основна частина опозиційних угруповань відступила на південь країни та незабаром розпочала наступ на столицю. За безпосередньої участі СРСР на допомогу режимові А. Нето прийшли регулярні кубинські війська, які блокували повстанців УНІТА та ФНЛА на підступах до Луанди. Почалася тривала громадянська війна між урядом і опозиціонерами, очолюваними Ж. Савімбі. Ангола, як і сусідній Мозамбік, у 1970–1980-і роки була своєрідним полігоном, територією протиборства великих держав, двох світових сил. Марксистів Анголи і Мозамбіку підтримували 50 тис. кубинських вояків і 20 тис. радянських військових спеціалістів, а формування УНІТА — південноафриканські війська.

«Перевбудова» в СРСР вплинула на перебіг подій у регіоні та насамперед позначилася різким скороченням допомоги прорадянським режимам МПЛА в Анголі та Фронту визволення Мозамбіку (ФРЕЛІМО). У 1986 р. радянські війська залишили території цих держав.

Перемовини, що розпочалися між МПЛА та УНІТА за посередництва Заїру, завершилися підписанням угоди про перемир'я в Анголі (червень 1989 р.). У 1989–1991 рр. були підписані інші угоди між сторонами, унаслідок яких кубинські війська залишили цю країну. Постало питання про загальні вибори за участю всіх її політичних сил. Вибори до парламенту восени 1992 р. мали завершити воєнний етап історії незалежної Анголи. Однак перемога МПЛА не задовольнила опозиціонерів, через що війна в Анголі тривала. Мирна угода між воюючими сторонами була підписана лише в березні 2002 р. після смерті Ж. Савімбі.

Мозамбік — іще одна португальська колонія, яка має долю, подібну до Анголи. Після здобуття незалежності в 1975 р. владу в країні захопила прорадянська партія ФРЕЛІМО. Мозамбік, де проживає майже 15 млн населення, упродовж 15 років прямував шляхом, звичним для соціалістичної моделі розвитку, — зі здійсненням тотальної націоналізації та насильницької кооперації на селі. Постійне погіршення економічного становища викликало потужний опір прокомуністичному режимові. У країні розпочалася кровопролитна громадянська війна. Наприкінці 1980-х — на початку 1990-х років керівництво *Мозамбіку* відмовилося від багатьох своїх початкових позицій. Керівник правлячої партії та президент країни *Жоакім Чиссано*, який змінив у 1986 р. Самору Машела,

провів низку реформ, пов'язаних із приватизацією економіки та відмовою від насильницької кооперації. У серпні 1989 р. розпочалися перемовини між ФРЕЛІМО та РЕНАМО (Національний опір Мозамбіку). Прибічники ФРЕЛІМО також погодилися на проведення виборів на багатопартійній основі. Незважаючи на поліпшення економічного становища, у країні час від часу спалахували бойові дії.

Наприкінці 1970-х років хвилі національно-визвольного руху на Африканському континенті докотилися до останніх оплотів колоніалізму на півдні — Південної Родезії (нині Зімбабве) та Південно-Західної Африки (за рішенням ООН з 1968 р. — Намібії).

У *Південній Родезії* — колишній британській колонії — мешкали майже 200 тис. осіб європейського походження та понад 8,8 млн африканців, позбавлених будь-яких прав. Расисти на чолі з Яном Смітом у 1965 р. проголосили незалежність і взяли владу до своїх рук. Однак африканці, які становили більшість, розгорнули боротьбу за справжнє визволення під керівництвом Патріотичного фронту. Британський уряд намагався контролювати ситуацію в країні, однак його зусилля були марними. Лондон був змушений скликати конференцію протидіючих сторін. На основі досягнутого компромісу в лютому 1980 р. відбулися вибори до парламенту Зімбабве, на яких здобув перемогу Патріотичний фронт. Новий уряд очолив один із його лідерів **Роберт Мугабе**. У квітні 1980 р. була проголошена незалежність Республіки Зімбабве. У подальшому країна досягла певних економічних успіхів, хоча з роками режим Р. Мугабе все більше нагадував диктатуру.

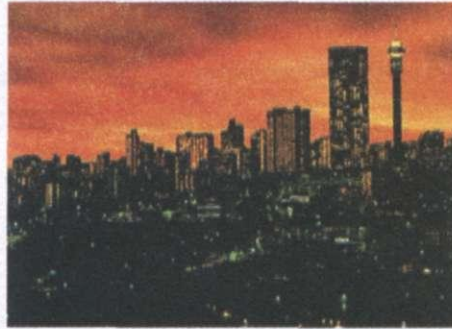
Драматично складалася доля *Намібії*. ПАР практично перетворила територію Намібії на свою колонію, анексувавши її в 1949 р. Наприкінці 1950-х років у країні розпочався національно-визвольний рух, очолюваний Народною організацією Південно-Західної Африки (СВАПО).

З 1966 р. СВАПО водночас із політичними формами боротьби чинила збройний опір. У 1973 р. ООН визнала цю організацію «єдиним справжнім представником народу Намібії». У 1978 р. Рада Безпеки ООН ухвалила резолюцію щодо Намібії, яка передбачала припинення вогню між ПАР та СВАПО, виведення військ ПАР з країни, проведення виборів до Установчих зборів під контролем ООН, ухвалення конституції, проголошення незалежності Намібії. Однак ПАР за підтримки США затримала виконання цієї резолюції більш як на 10 років. Тільки в **березні 1990 р.** була проголошена Республіка Намібія, першим президентом якої став **Сем Нуйома**, лідер СВАПО. Нове керівництво взяло курс на розвиток багатопартійної парламентської республіки та ринкових відносин в економіці.

2. Крах апартеїду¹ на півдні Африки.

З 1948 р. расистський режим Південно-Африканського Союзу (ПАС) офіційно запровадив політику апартеїду. Понад 300 законів, ухвалених різними урядами ПАС (з 1961 р. — ПАР), створили її систему. Велике обурення викликало ухвалення закону «Про розвиток», який обґрунтовував створення 10 бантустанів — маріонеткових «національних держав», де повинні були жити окремі етнічні групи за межами території, зайнятої білою меншиною.

Світове співтовариство рішуче засудило расистський режим ПАР, а ООН ввела проти нього економічні, політичні та інші санкції. Боротьбу проти апартеїду вела більшість африканського населення ПАР, однак вона послаблювалася міжплемінними суперечностями. У країні існували два ворогуючі політичні угруповання — Африканський національний конгрес (АНК) і зулуський рух «Інката». У 1961 р. АНК і комуністична партія, яка діяла в підпіллі, створили збройне формування «Спис нації», однак його діяльність паралізували масові арешти, а лідера АНК Н. Манделу засудили до довічного ув'язнення.

Йоганнесбург — одне з найбільших міст Південної Африки

Внутрішньополітичний розвиток країни багато в чому визначала правляча з 1948 р. націоналістична партія. Вона була ініціатором ухвалення всіх расистських законів і впродовж десятиріч обстоювала режим апартеїду.

Після приходу до влади **Фредеріка де Клерка**, лідера націоналістичної партії, який став у **1989 р.** президентом країни, розпочався поступовий демонтаж системи апартеїду. Були скасовані одіозні обмеження для африканського населення, анульовано закон про заборону змішаних шлюбів. Президент і його прихильники виступали за активне залучення небілого населення до економічного й політичного життя. Було легалізовано всі опозиційні політичні партії, амністовано багатьох політичних в'язнів. У 1991 р. вийшов на волю Н. Мандела.

У **квітні 1994 р.** у ПАР уперше відбулися вибори до парламенту без расової дискримінації. За підсумками виборів АНК, за який проголосувало 62,55 % виборців, здобув більшість місць у нижній і верхній палатах парламенту (національна асамблея і сенат) і посади президента ПАР та першого виконавчого віце-президента (Т. Мбекі), представники якого очолили 18 із 27 міністерств. Президентом ПАР став **Нельсон Мандела**.

Нельсон Мандела та його уряд неухильно здійснювали політику національного примирення, у тому числі через збереження статусу-кво в економічній системі та становища білого населення з одночасним ужиттям масштабних заходів для поліпшення соціально-економічного становища африканського населення країни. У **червні 1999 р.** на чергових президентських виборах переміг **Табо Мбекі**, який продовжив курс Н. Мандели.

3. Утворення держави Ізраїль.

Ідею утворення єврейської держави висловив наприкінці XIX ст. єврейський письменник і публіцист, автор брошури «Єврейська держава» Теодор Герцль. У 1897 р. сіоністський конгрес у м. Базелі (Швейцарія) ухвалив рішення про утворення держави євреїв на території Палестини. Однак шлях до втілення цього рішення розтягнувся на півстоліття.

Лише після закінчення Другої світової війни питання про утворення єврейської держави було поставлене перед світовим товариством. У 1946 р. воно було винесене на обговорення ООН. США та СРСР підтримали ідею утворення держави Ізраїль. Радянський Союз розраховував створити свій форпост на Сході, 169

Ізраїль і Палестина

щоб у такий спосіб сприяти розпадові Британської імперії. **29 листопада 1947 р.** ООН оголосила резолюцію про утворення на території Палестини двох держав: *єврейської* (56 % території) та *арабської* (43 %). Місто Єрусалим оголошувалося міжнародною зоною. Велика Британія зобов'язувалася вивести свої війська з Палестини.

Проти створення єврейської держави категорично виступили араби, що посилювало міжнаціональну боротьбу. З квітня 1948 р. єврейські збройні загони виводили мешканців арабського селища Дейр-Ясін (254 особи), араби також не поступалися в жорстокості. У таких складних умовах Велика Британія вирішила достроково вивести свої війська — до **14 травня 1948 р.** Того ж дня була проголошена *державою Ізраїль*. Першим її прем'єр-міністром став *Давид Бен Гуріон*. Палестинці ж не зуміли створити своєї держави через відсутність політичних структур.

4. Близькосхідна проблема та шляхи її врегулювання.

Сусідні арабські країни не визнали державу Ізраїль і відразу оголосили їй війну. 15 травня 1948 р. їхні об'єднані сили (10 тис. єгиптян, 4,5 тис. сирійців, 4 тис. йорданців, 3 тис. іракців і 2 тис. ліванців) розпочали воєнні дії. Однак сили оборони Ізраїлю зупинили агресорів і завдали удару у відповідь.

У першій арабсько-ізраїльській війні СРСР підтримував ізраїльтян (араби вважалися агентами англійського імперіалізму). У квітні–червні 1949 р. між сторонами був підписаний договір про перемир'я. Палестинська держава знову не була створена. Територію, відведену для неї за рішенням ООН, захопили Ізраїль (6,7 тис. км²), Єгипет (сектор Газа), Йорданія (Західний берег р. Йордан). Ця війна започаткувала близькосхідну проблему, яка непокоїть людство впродовж усіх повоєнних років.

Ізраїль та арабські країни воювали п'ять разів. Уперше — у 1948–1949 рр., удруге — у 1956 р., коли Ізраїль узяв участь в англо-французькій інтервенції проти Єгипту, спричиненій націоналізацією Суецького каналу. Світова громадськість виступила проти цієї воєнної акції, і агресори змушені були вивести свої війська.

Третя («шестиденна війна») була розв'язана Ізраїлем проти Єгипту, Сирії та Йорданії в 1967 р. Багато дослідників вважають, що то була превентивна¹ війна (Ізраїль завдав випереджувальний удар, оскільки уряди Єгипту та Йорданії готували «скинути Ізраїль у море»). У тій війні Ізраїль захопив Синайський півострів, Західний берег р. Йордан, сектор Газа, східну частину Єрусалима та Голанські висоти, що належать Сирії. Територія, захоплена Ізраїлем унаслідок «бліцкригу на Синаї», утричі перевищувала його власну. Незважаючи на перемогу у війні, ситуація для Ізраїлю погіршилася. Сусідні арабські держави заявили, що не визнають його право на існування.

Учетверте арабсько-ізраїльська війна розгорілася в 1973 р., коли Єгипет і Сирія намагалися відвоювати свої території, але безрезультатно. П'ята воєнна сутичка сталася в 1982 р. між Ізраїлем і Ліваном, куди перебазувалися військові формування палестинців. Вона започаткувала багаторічну громадянську війну в цій арабській країні.

Варто зазначити, що серцевиною всіх цих кривавих конфліктів є палестинська проблема. У **1964 р.** була створена *Організація визволення Палестини (ОВП)*,

¹ *Превентивний* — запобіжний; такий, що випереджає дії противника.

Підписання ізраїльсько-палестинської домовленості. 2000 р.

головою якої з 1969 р. став **Ясир Арафат**. Палестинці ставлять питання про створення своєї держави з 1988 р. Ідеться про Західний берег р. Йордан та інші палестинські землі, окуповані Ізраїлем у 1967 р.

Зусилля провідних країн світу, а надто США, сприяли початкові врегулювання близькосхідної кризи і підписанню ізраїльсько-палестинської домовленості про надання обмеженої автономії секторові Газа та району Єрихона в складі Ізраїлю (1994).

Процес близькосхідного врегулювання набув подальшого розвитку в **жовтні 1994 р.**, після того як мирний договір між Ізраїлем та Йорданією підписали прем'єр-міністр Ізраїлю **Іцхак Рабин** і король Йорданії

Хусейн. Згідно з договором, автономія палестинців поширювалася на райони Західного берега р. Йордан. У вересні 1995 р. був підписаний ізраїльсько-палестинський договір про автономію Західного берега р. Йордан. Після цього в жовтні 1995 р. терорист убив ізраїльського прем'єр-міністра І. Рабина, який, як і Я. Арафат, був лауреатом Нобелівської премії миру. У травні 1996 р. прем'єр-міністром Ізраїлю став лідер партії «Лікуд» Б. Нетаньягу, який зайняв жорсткішу позицію щодо палестинців. Він заявив про початок будівництва єврейських кварталів у Східному Єрусалимі, через що мирний процес на Близькому Сході сповільнився. Сирія відмовилася від перемовин з Ізраїлем, хоча він пропонував повернути Голанські висоти. Не було також вирішене питання про повернення до Палестини 3,5 млн біженців.

Наступний прем'єр-міністр Ізраїлю **Єгуд Барак**, обраний на цю посаду в **1999 р.**, запропонував значні поступки палестинцям, аби підписати з ними широкомасштабний мирний договір. Улітку 2000 р. арабсько-ізраїльські перемовини відбувалися за активного сприяння американського президента Б. Клінтона. Однак домовленості досягнуто не було. Каменем спотикання стало питання про Єрусалим, який вважають своєю столицею як ізраїльтяни, так і палестинці. Міжнародні експерти кваліфікували непоступливість Я. Арафата на цих перемовинах як стратегічну помилку.

У жовтні 2000 р. арабсько-палестинські відносини різко погіршилися, у багатьох містах спалахнули збройні сутички. Єгуд Барак, звинувачений у невмінні захистити національні інтереси, пішов у відставку. На дострокових виборах переміг лідер правих сил **Аріель Шарон**, який не хотів іти на поступки палестинцям. Узимку 2001–2002 рр. розпочалися збройні сутички, які призвели до загибелі мирних жителів. У наступні роки збройне протистояння арабів і євреїв тривало, незважаючи на зусилля міжнародної спільноти встановити в цьому регіоні мир і спокій. Близькосхідний конфлікт і нині ще не вирішений.

ПЕРЕВІРТЕ
СЕБЕ

1. Які європейські країни мали колонії в Африці?
2. Назвіть загальні проблеми економічного розвитку країн Тропічної Африки.
3. У чому полягає подібність історичних доль Зімбабве та Намібії?

4. Яку роль у житті Південно-Африканської Республіки відіграв Н. Мандела?
5. За яких умов була проголошена держава Ізраїль?
6. Назвіть арабсько-ізраїльські війни та їх наслідки.
7. Які домовленості були досягнуті між ізраїльтянами та палестинцями в 1990-і роки?

1. Знайдіть на мапі території, окуповані Ізраїлем у 1967 р. Визначте, кому вони належали раніше.
2. Заповніть таблицю:

Національно-визвольна боротьба країн Африки

Дата здобуття незалежності	Країна	Унаслідок яких дій

3. Заповніть таблицю:

Арабсько-ізраїльські війни

Причини	Дати розв'язання та закінчення	Учасники	Наслідки

4. Складіть хронологічну таблицю процесу врегулювання конфлікту на Близькому Сході в 1980–1990-х роках.

1. Чому, на вашу думку, серед найбільш багатих країн світу багато африканських країн?
2. Діяльність Ф. де Клерка іноді порівнюють з діяльністю М. Горбачова. Чи згодні ви з цим?
3. Назвіть витоки арабсько-ізраїльської кризи.

Практична робота

Прочитайте уривки з праць різних авторів, виданих у СРСР та у Великій Британії.

З праці В. Міхіна «Світовий соціалізм і національно-визвольний рух»

Економічна й технічна співпраця соціалістичних держав з африканськими країнами, що розвиваються, — важлива ланка їх зовнішньоекономічних зв'язків. Особливістю співробітництва соціалістичних країн із державами, що розвиваються, є його виробнича спрямованість. Деякі цифри економічної та технічної допомоги країнам, що розвиваються, з боку РЕВ: промисловість і енергетика — 79,4 %; сільське господарство — 5 %; транспорт і зв'язок — 5,4 %; геологорозвідувальні роботи — 4,9 %; освіта, культура, охорона здоров'я, комунальне господарство — 5,3 %.

На 1 січня 1984 р. в країнах Африки за допомогою країн РЕВ побудовано та введено в дію 1507 об'єктів. Наприклад, було побудовано 425

об'єктів енергетики та енергетичної інфраструктури, 19 об'єктів нафтодобувної та газової промисловості. Так, у Ефіопії споруджено великий нафтопереробний завод, який практично звільнив країну від необхідності імпортування нафтопродуктів. В Анголі працюють нафтобази в Маланже та Порту-Амбоїн.

З праці доктора філософських наук М. Мнацаканяна «Солідарність із силами національного й соціального визволення — незмінний курс СРСР»

Соціалістичне спрямування виникає як наслідок революційного завоювання влади революційно-демократичними силами, як вибір шляху розвитку конкретним народом. У першій половині 1980-х років налічувалося майже 20 країн соціалістичного спрямування. Соціалістичні країни, СРСР надають країнам соціалістичного спрямування відповідну політичну, моральну, матеріальну підтримку.

Так, для формування розвиненої національної економіки Ефіопії соціалістичні країни надали допомогу для будівництва 30 об'єктів, які вже введені в дію, і 40, які ще будуються.

З книжки К. Ендрю та О. Гордієвського «КДБ. Історія зовнішньополітичних операцій від Леніна до Горбачова»

За п'ять років (січень 1976 — грудень 1980 рр.) обсяг радянських військових поставок в африканські країни південніше від Сахари становив майже 4 млрд доларів, що в десять разів перевищувало військові поставки Сполучених Штатів. Наприкінці 1970-х років Москва зосередила всі свої надії та сподівання на Африканському континенті на Ефіопії, де в 1974 р. під керівництвом Менгісту Хайле Маріама до влади прийшла військова хунта марксистського зразка. У період жорстоких боїв між Ефіопією та Сомалі взимку 1977–1978 рр. радянські військові поставки до Ефіопії збільшилися настільки, що за деякими даними радянські транспортні літаки приземлялися на її території через кожні 20 хв понад 3 місяці. В операції, яка координувалася через радянський супутник-шпигун, брали участь 225 літаків. Одночасно з Анголи до Ефіопії було переміщено 17 тис. кубинців, там уже перебували 1 тис. радянських радників і 400 східних німців...

Незважаючи на все це, Менгісту розчарував Кремль не менше, аніж керівники Анголи та Мозамбіку. Через десять років після його приходу до влади ефіопська економіка була на межі повного краху, мільйони жителів країни страждали від голоду, а закінчення війни проти Сомалі й еритрейських сепаратистів не було видно.

- *З якою метою Радянський Союз надавав допомогу країнам Африки? Відповідь обґрунтуйте прикладами.*
- *Які форми співробітництва були найважливішими?*
- *Висловлюванням яких авторів ви довіряєте більше? Чому?*

**ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ
ДАТУ**

- **29 листопада 1947 р.** — резолюція ООН про утворення єврейської та арабської держав
- **14 травня 1948 р.** — проголошення держави Ізраїль
- **1994 р.** — перші вільні й демократичні вибори в Південно-Африканській Республіці

§ 26 / Країни Латинської Америки

1. Особливості соціально-економічного та політичного розвитку країн регіону в повоєнний час.

У роки Другої світової війни більшість держав Латинської Америки приєдналася до антигітлерівської коаліції. Унаслідок зростання попиту на сільськогосподарські товари та промислову сировину на світовому ринку економіка латиноамериканських країн у воєнний період помітно пожвавилася. Розвивалися нафтопереробна, текстильна, цукрова, харчова галузі промисловості, виробництво шкіри; споруджувалися електростанції; розширювалося виробництво цементу.

Після закінчення війни економічна ситуація ускладнилася. Маючи гостру потребу в промисловому устаткуванні та машинах, країни Латинської Америки витрачали величезні суми на їх імпорт. За цих умов виникла ідея імпортозамінної індустріалізації, тобто створення власного машинобудування та інших галузей промисловості для задоволення потреб економічного розвитку. Для впровадження цієї ідеї в життя здійснювалося одержавлення значної частини економіки через викуп або пряму націоналізацію приватних підприємств, а також будівництво підприємств державного сектора.

Особливо інтенсивно цей процес відбувався в Чилі, Аргентині, Мексиці, Бразилії. Приклад тому — президентство **Хуана Домінго Перона** в Аргентині (1946–1955). Він провів часткову націоналізацію, сплатив борги країни, домігся самозабезпечення Аргентини основними промисловими товарами. У роки правління Х. Перона в країні був збудований перший у Латинській Америці реактивний літак, але під тиском США його виробництво припинили.

У Бразилії в 1950 р. повернувся до влади **Жетуліо Варгас**, який відновив свою політику 1930-х років, але вже без спроб копіювання фашистських держав. Наступний президент — **Жуселіно Кубічек** — продовжив імпортозамінну індустріалізацію. На початку 1960-х років Бразилія вже наполовину забезпечувала себе промисловими товарами.

У Мексиці індустріалізація відбувалася в основному за рахунок розвитку державного сектора, тривала аграрна реформа.

США в період 1940–1960-х років прагнули запобігти проникненню СРСР до Латинської Америки. Для здійснення цього Сполучені Штати зробили ставку на посилення військового потенціалу та на військово-політичне співробітництво з країнами Латинської Америки. Саме тоді була укладена угода про колективну безпеку (1948), створено Організацію американських держав (ОАД) (1948). Американці переозброїли місцеві армії та сформували нову військову еліту, яка пройшла підготовку в США.

У 1950–1960-і роки розпочався новий етап соціально-економічного розвитку країн Латинської Америки. Ресурси для проведення імпортозамінної індустріалізації були вичерпані. Державний бюджет ледве підтримував державний сектор економіки. Дефіцит державного бюджету був спричинений також здійсненням амбіційних проектів. Наприклад, в 1957 р. у Бразилії розпочалося будівництво нової столиці в центрі країни — подалі від перенаселеного Ріо-де-Жанейро. Це було ультрасучасне

Хуан Домінго Перон

Кафедральний собор в м. Бразиліа — столиці Бразилії

місто Бразиліа, збудоване на невпорядкованій території. Нова столиця мала стати символом майбутнього розквіту країни.

Мексика домоглася права проведення у своїй столиці Олімпійських ігор 1968 р., що передбачало значну реконструкцію багатомільйонного м. Мехіко. Ці вартісні проекти призвели до інфляції та зростання соціальної напруженості в суспільстві. Вихід із становища вбачався в установленні диктаторських режимів правого або лівого спрямування.

У 1960-і роки сталися військові перевоти в Еквадорі, Гватемалі, Гондурасі, Домініканській Республіці, Бразилії. Ліві сили прийшли до влади на Кубі, у Чилі та Нікарагуа.

2. Варіанти революційного процесу: кубинська революція, революція в Чилі.

Фідель Кастро

Боротьбу проти військово-політичної диктатури американського ставленика Фульхенсіо Батіста-і-Сальдівара на Кубі розпочали молоді революціонери на чолі з Ф. Кастро, які 26 липня 1953 р. організували напад на казарму Монкада в м. Сантьяго-де-Куба.

2 грудня 1956 р. невеликий озброєний загін, який прибув на шхуні «Гранма», під керівництвом Ф. Кастро висадився на узбережжі Куби в провінції Ор'енте. Озброєну боротьбу проти диктаторського режиму він продовжував до остаточної перемоги — **1 січня 1959 р.** Відтоді **Фідель Кастро** став прем'єр-міністром Республіки Куба. Як голова уряду він убачав своє завдання в зміцненні незалежності Куби від Сполучених Штатів. Однак, наразившись на опір США, націоналізував усю американську власність і зблизився із СРСР. Це сприяло швидкому перетворенню Ф. Кастро на справжнього комуніста, а Куби — на типову тоталітарну соціалістичну країну.

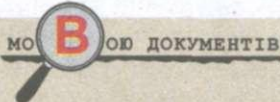
Сальвадор Альєнде

Збереглася традиційна залежність кубинської економіки від експорту цукру, але тепер не від США, а від СРСР і країн Східної Європи. СРСР став основним кредитором Куби. Проте це не вирішило економічні, соціальні та політичні проблеми. США, зі свого боку, під впливом кубинської революції змінили своє ставлення до країн Латинської Америки.

4 вересня 1970 р. на президентських виборах у Чилі, одній із найбільш розвинених тоді країн Латинської Америки, переміг кандидат від блоку лівих партій «Народна єдність» **Сальвадор Альєнде**, який негайно розпочав радикальні перетворення — націоналізацію

основних галузей промисловості та здійснення аграрної реформи, що не сподобалося Сполученим Штатам.

Під тиском уряду США міжнародні фінансові структури та приватні північноамериканські банки відмовили Чилі в кредитах на загальну суму 350 млн доларів. Від уряду «Народної єдності» зажадали негайно сплатити величезний зовнішній борг, залишений попередниками — 4 млрд 226 млн доларів, що призвело до швидкого вичерпання валютних резервів країни, зниження купівельної спроможності населення та дефіциту товарів іноземного виробництва. Тільки протягом 1972 р. вони подорожчали на 60 %.

З листа американського посла Е. Коррі

21 вересня 1970 р.

Жоден болт, жодна гайка не досягнуть берегів Чилі, якщо Альєнде прийде до влади. У цьому випадку ми зробимо все від нас залежне, аби довести Чилі та чилійців до злиднів і крайніх нестатків... Ви дуже помиляєтесь, сподіваючись уникнути жахливих злиднів у майбутньому. Усяка надія на це є для Чилі ілюзією.

- Прокоментуйте текст. Висловіть своє ставлення до його змісту.

Скориставшись ситуацією, що склалася, генерал Августо Піночет у 1973 р. вчинив державний переворот і встановив у країні диктаторський режим. Сальвадор Альєнде загинув під час захисту президентського палацу.

У Чилі запанував терор, жертвами якого стали десятки тисяч людей, у тому числі й іноземці. Майже 100 тис. потрапили до в'язниць. Мало не мільйон чилійців змушені були залишити батьківщину. Проте й за кордоном деяких із них діставали «довгі руки» чилійських спецслужб. В Аргентині був убитий попередник А. Піночета на посаді головнокомандувача сухопутних військ К. Пратс, у Сполучених Штатах — колишній міністр уряду «Народної єдності» О. Летельєр.

За часів диктатури А. Піночета чилійська економіка розвивалася дуже успішно завдяки скасуванню тарифних бар'єрів іноземним інвестиціям, використанню новітніх технологій. Проте відкритий ринковий варіант розвитку економіки та жорстка політична диктатура довго співіснувати не могли. У 1980 р. А. Піночет запровадив конституцію, яка відновила інститути демократії, однак вибори до конгресу та вибори президента відклалися до 1989 р. На виборах 1989 р. перемогу здобув лідер християнсько-демократичної партії **Пампicio Ейльвін**. У березні 1990 р. А. Піночет передав йому владу й пішов у відставку. Пізніше його судили за злочини проти чилійського народу, проте серед населення було багато прихильників колишнього президента.

3. Установлення конституційного ладу в країнах Латинської Америки.

Протягом 1980–1990-х років авторитарні режими були повалені в 13 країнах Латинської Америки. Перехід від диктатури до демократії відбувався в більшості з них мирним шляхом. У Гренаді (1983) й Панамі (1989) мало місце воєнне втручання США. У Нікарагуа та Сальвадорі тривалий час точилася громадянська війна. У Нікарагуа в липні 1979 р. внаслідок партизанської війни виборів владу Фронт національного визволення імені Сандіно, що скинув найодіознішу в Латинській

Америці диктатуру Анастасіо Сомоси, який правив країною понад 30 років. Сандіністи розпочали в країні соціалістичні експерименти, проти яких виступили і колишні сомосівці, і демократичні організації. Тривала громадянська війна завершилася в 1990 р. проведенням вільних виборів. Президентом *Нікарагуа* була обрана **Віолетта Чаморро**, міністром оборони став лідер сандіністів Даніель Ортега.

На той час у Латинській Америці залишилася тільки одна країна з диктаторським режимом — Куба. Після розпаду СРСР комуністичний режим на острові Свободи перебуває в дуже складному становищі.

В останні роки ХХ ст. у більшості країн регіону відмовилися від системи протекціонізму; відбувся поворот до роздержавлення та приватизації засобів виробництва, до відкритості економіки, до демократії та ринку; країни регіону почали активно інтегруватись у світове господарство. В економіку залучаються американські, японські, німецькі, французькі, британські інвестиції. Іноземний капітал проникає в нові галузі: електротехніку, машинобудування, виробництво автомобілів тощо. У 1995 р. президент США Б. Клінтон на нараді лідерів Західної півкулі запропонував створити спільний ринок від Аляски до Вогняної Землі. Ці плани почали втілюватися в життя. На зустрічі керівників урядів країн Американського континенту у **квітні 2001 р.** було прийнято рішення про створення загальноамериканського спільного ринку.

4. Українці в країнах Латинської Америки.

Більшість українців, які проживають у Латинській Америці, зосереджена в Аргентині та Бразилії.

В Аргентині історія українського поселення розпочалася в 1897 р., коли сюди на постійне проживання прибула перша невелика група українських емігрантів. Українці прибували до Аргентини протягом 50 років. Українські громади проживають у 43 місцевостях майже в усіх провінціях країни. Із 250 тис. осіб українського походження майже 100 тис. є жителями столиці й провінції Буенос-Айрес, майже 55 тис. мешкають у провінції Чако та 10 тис. — у провінції Мендоса.

В Аргентині діють українські громадські організації — «Просвіта», «Відродження», «Український національний клуб», «Січ». У 1947 р. було скликано Перший конгрес українців в Аргентині, на якому створено Українську центральну репрезентацію (УЦР).

Аргентина однією з перших у світі та першою в Латинській Америці визнала незалежність України (5 грудня 1991 р.). Українська громада активно виступає за розвиток торговельно-економічного співробітництва між двома країнами. З цією метою на початку 1992 р. була створена Аргентинсько-українська торговельна палата.

У Бразилії мешкає понад 200 тис. етнічних українців. Більшість із них зосереджена в південному штаті Парана, що межує з аргентинською провінцією Місьйонес, де також живе багато українців. Там діють просвітницькі товариства, найбільшим з яких є Хліборобсько-просвітницька спілка в Парані. Наукову та видавничу діяльність здійснює Українсько-бразильський центр українознавства.

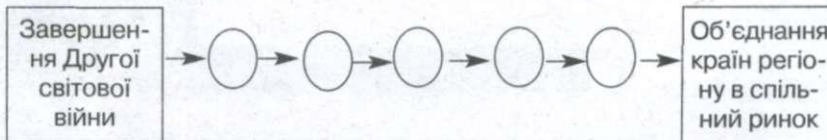

1. Назвіть основні тенденції розвитку економіки країн Латинської Америки в 1940–1960-х роках.
2. Яким чином перемогла революція на Кубі?
3. Які важливі зміни в житті народів Чилі та Нікарагуа відбулись у 1970–1980-х роках?

4. Охарактеризуйте перебудову економіки країн Латинської Америки в 1980–1990-х роках.
5. Охарактеризуйте суспільно-політичне життя українців в Аргентині та Бразилії.

**ВИКОНАЙТЕ
ЗАВДАННЯ**

Зробіть хронологічний ланцюжок подій у країнах Латинської Америки, поставивши в кружечки відповідні букви.

- А** прихід до влади в Чилі уряду Сальвадора Альєнде
Б повернення до влади в Бразилії Жетуліу Варгаса
В перемога революції на Кубі
Г передача влади Августо Піночетом законно обраному президенту
Д повалення диктатури клану Анастасіо Сомоси в Нікарагуа

**ОБГОВОРЕННЯ
У ГРУПІ**

1. Визначте роль США для країн Латинської Америки: «доброго дядечка Сема», жандарма, багатого й пихатого сусіди...
2. Чому, на ваш погляд, частим явищем у латиноамериканських країнах у 1960–1970-і роки були військові заколоти?
3. Чим, на вашу думку, країни Латинської Америки кардинально відрізняються від країн Азії та Африки?

**РОБОТА
З Джерелами**

Практична робота
Прочитайте уривок.

3 книжки «Сто великих правителів ХХ століття»

Фідель Кастро підтримує рівень життя на острові Куба трохи вище нестерпного. Для того щоб не піднявся бунт невдоволених, йому потрібен іноземний капітал. Однак у царині прав людини на Кубі, усупереч обіцянкам Ф. Кастро, усе залишається, як і раніше. Утім, політичних в'язнів стає менше, але це аж ніяк не пов'язано з демократичними перетвореннями.

Кубинське керівництво використовує нові методи боротьби проти дисидентів. Нині їх не кидають до в'язниць, боячись зіпсувати репутацію кубинського керівника. Уряд позбавляє опозиціонерів робочих місць, як сталося, наприклад, із членами Асоціації захисників політичних прав. Декого висилають за кордон. Лише найактивніші потрапляють за ґрати. Так, президент АДЕПО та ідеологічний лідер Кубинської партії за права людини Луїс Піте Сантос був засуджений на 8 років ув'язнення за організацію мирної демонстрації на площі Революції в Гавані. Члени АДЕПО вмовляли його емігрувати, однак Л. Сантос, який є «революціонером із дитинства», заявив: «Якщо хтось і повинен залишити Кубу, то це Кастро, а не я».

- Як ви вважаєте, чи мають дисиденти перспективу прийти до влади на Кубі?

- **1 січня 1959 р.** — перемога революції на Кубі

**ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ
ДАТУ**

Тема 7

МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

§ 27 / Виникнення та розгортання «холодної війни» в 40–80-х роках ХХ ст.

- Пригадайте, які зміни стались у стіввідношенні сил у світі після завершення Другої світової війни.

1. Початок «холодної війни».

Після закінчення Другої світової війни сталінське керівництво Радянського Союзу сподівалося встановити свій контроль у країнах, звільнених радянськими військами, привести до влади комуністичні уряди й у такий спосіб створити навколо себе зону дружніх і залежних від СРСР держав. Водночас керівники США за підтримки уряду Великої Британії прагнули не допустити переходу країн Центральної та Південно-Східної Європи під контроль Радянського Союзу й перешкодити поширенню комуністичного тоталітаризму на нові території.

Думка про необхідність боротьби проти міжнародного комунізму була оприлюднена в промові колишнього прем'єр-міністра Великої Британії В. Черчілля, з якою він виступив **5 березня 1946 р.** у Вестмінстерському коледжі м. Фултона в штаті Міссурі (США) у присутності президента США Г. Трумена. Стверджуючи, що СРСР заслонила Східну Європу від усього світу «залізною завісою», В. Черчілль запропонував створити для боротьби проти СРСР і комунізму «асоціацію народів, які розмовляють англійською мовою», що володіла б ядерною зброєю та могла б розраховувати на військову перевагу над Радянським Союзом. Ця промова вважається початком «холодної війни».

Радянський Союз також узяв активну участь у розпалюванні «холодної війни». Він почав проводити активний зовнішньополітичний курс, поширювати зону свого впливу на сусідні держави, незважаючи на інтереси народів цих країн і світову громадську думку.

погляд дослідника

Американський історик А. Шлесінджер уважав, що «холодна війна»... була результатом не якогось рішення, а наслідком дилеми, перед якою опинилися сторони. Кожна сторона відчувала непереборне бажання провадити саме ту політику, яку інша ніяк не могла розглядати інакше, як загрозу принципам устрою світу. Потім кожна сторона відчула нагальну потребу розпочати оборонні заходи. Так, росіяни не вбачали іншого вибору, окрім зміцнення своєї безпеки в Східній Європі. Американці, які вважали, що це всього лише перший крок у напрямі до Західної Європи, відреагува-

ли заявою про свої інтереси в зоні, яку росіяни вважали дуже важливою для своєї безпеки...

Кожна сторона вірила, що майбутня міжнародна стабільність залежить від успіху її власної концепції світового порядку»

- Які чинники, на думку А. Шлесінджера, сприяли виникненню «холодної війни»?

Отже, «холодна війна» мала і внутрішні, і зовнішні причини.

Внутрішні причини:

- зростання впливу військовиків на внутрішньо- та зовнішньополітичний курс СРСР і США;
- милітаризація економіки за роки Другої світової війни (створення військово-промислового комплексу), суспільних інститутів і масової свідомості;
- пошук зовнішньополітичного «ворога» як засіб консолідації суспільства.

Зовнішні причини:

- перетворення СРСР і США на наддержави та виникнення між ними гострих суперечностей з питань повоєнного устрою світу;
- установлення радянської моделі тоталітарного суспільства в країнах Східної Європи та протидія цьому процесу з боку США;
- боротьба за сфери впливу між СРСР і США в різних регіонах світу.

«Холодна війна» стала новим виявленням основної тенденції світового розвитку у ХХ ст. — боротьби між демократією та тоталітаризмом. Вона втілювалася в активній участі в регіональних конфліктах; установленні економічних блоkad, обмежень; гонці ракетно-ядерних і космічних озброєнь; боротьбі розвідувальних служб; ідеологічних диверсіях; глобальному військовому протистоянню; стратегії взаємного ядерного залякування тощо.

Хронологічно «холодну війну» можна поділити на 5 етапів:

- 1945–1953 рр. Найважливіші події — це «берлінська криза» 1948 р., а також війна в Кореї.
- 1953–1962 рр. Найважливіші події — зведення Берлінської стіни та Карибська криза.
- 1962–1979 рр. Цей етап характерний такими подіями, як війна у В'єтнамі, загострення близькосхідної проблеми, «розрядка» міжнародної напруженості. Завершився він уведенням радянських військ до Афганістану.
- 1979–1985 рр. На цьому етапі після «розрядки» відбулося загострення міжнародної напруженості, воєнні конфлікти в Індокитаї, на Близькому Сході, війна за Фолклендські острови. Він закінчився перемовинами М. Горбачова та Р. Рейгана про скорочення наступальної ядерної зброї.
- 1985–1991 рр. — завершальний етап «холодної війни», під час якого відбулися зустрічі керівників супердержав СРСР і США та підписання важливих угод про скорочення та нерозповсюдження ядерної зброї. СРСР вивів свої війська з Афганістану, припинився конфлікт в Індокитаї. Закінчився цей період розпадом Радянського Союзу.

«Холодна війна» перетворилася на протистояння військово-політичних блоків у Європі та інших регіонах світу.

Першою серйозною сутичкою в Європі стала «берлінська криза». Вона виникла в 1948 р. після введення в західній частині Німеччини нової грошової одиниці. Радянська сторона розцінила цю акцію як дію, спрямовану на розкол країни.

Скориставшись тим, що в угоді про статус окупованого Берліна не були передбачені конкретні зобов'язання СРСР щодо забезпечення транспортним зв'язком західних секторів міста, Радянський Союз 24 червня 1948 р. перекрив транспортні артерії Західного Берліна та Західної Німеччини. Фактично була встановлена блокада Західного Берліна, яка тривала 324 дні — з 24 червня 1948 р. до 12 травня 1949 р., коли на конференції в Нью-Йорку колишні союзники домовилися про компромісні умови її скасування.

У тяжкі дні «берлінської кризи» постачання двохмільйонного міста всім необхідним забезпечувала англо-американська авіація. Було встановлено «повітряний міст», яким мешканці Західного Берліна отримували продовольство, медикаменти, паливо, машини та інші товари.

2. Міжнародні кризи та конфлікти в 40–80-х роках ХХ ст.

Війна в Кореї. Міжнародна напруженість зростала, «холодна війна» кілька разів перетворювалася на «гарячу». У 1950–1953 рр. розпочалася бойові дії на Корейському півострові.

З 1948 р. там існували дві держави: Республіка Корея зі столицею в м. Сеулі та Корейська Народно-Демократична Республіка (КНДР) зі столицею в м. Пхеньяні.

Збройний конфлікт між двома державами розпочався 25 червня 1950 р. нападом військ КНДР на Республіку Корея. Армія останньої виявилася небоєздатною та почала відступати. Майже вся територія Південної Кореї була захоплена військами КНДР.

Коли Рада Безпеки ООН ухвалила резолюцію, у якій засудила агресію КНДР, війська США та деяких інших країн у вересні 1950 р. вступили у війну, а наприкінці жовтня, захопивши Пхеньян, вийшли до китайського кордону.

На допомогу КНДР прийшов північний сусід — Китай. 26 листопада 1 млн китайських «добровольців» за підтримки радянських танків та авіації перейшов у наступ і змусив американців відступити. Радянські льотчики під командуванням І. Кожедуба прикривали небо.

30 листопада 1950 р. президент США Г. Трумен заявив, що США готові використати всі військові засоби, у тому числі й ядерну зброю. Вперше виникла небезпека переростання локального конфлікту в ядерну війну. І все ж здоровий глузд виявився сильнішим за військові та політичні амбіції.

Наприкінці 1950 р. фронт стабілізувався в районі 38-ї паралелі. Два роки тривала позиційна війна. У 1953 р. було підписано перемир'я, яке зафіксувало існування двох держав на Корейському півострові.

Карибська криза. Ще одна серйозна загроза світові виникла в 1962 р. під час Карибської кризи.

США негативно поставилися до революції на Кубі. У 1961 р. вони підтримали висадження контрреволюційних груп на її території. Фідель Кастро звернувся по допомогу до СРСР. Радянське керівництво вирішило розмістити на острові ядерні ракети середньої дальності. Довідавшись про це, президент США Дж. Кеннеді оголосив про встановлення з **22 жовтня 1962 р.** морської блокади Куби та про перевірку всіх радянських кораблів, які пливли до острова. Радянські й американські війська були приведені в стан повної бойової готовності. Ніколи раніше небезпека ядерної війни не була настільки реальною, як у ті дні.

Американський історик П. Джонс писав: «24 жовтня навантажені ракетами радянські судна досягли лінії карантину й зупинилися. Однак залишалося прибрати встановлені ракети. Отже, наступного дня президент Дж. Кеннеді телеграфував М. Хрущову, вимагаючи «відновлення попереднього становища» (тобто виведення ракет). Микита Хрущов надіслав дві відповіді. У першій, від 26 жовтня, висловлювалася згода в обмін на американську гарантію, що США не нападуть на Кубу. У другій, надісланій наступного дня, вимагалася ще одна поступка від США — прибрати з Туреччини американські ракети середнього радіуса дії «Юпітер». Дж. Кеннеді проігнорував другий лист і згодився на домовленість про ненапад, запропоновану в першому. 28 жовтня М. Хрущов погодився вивести ракети».

- Наскільки реальною була загроза нової світової війни в період Карибської кризи?

Берлінська стіна. Однак «холодна війна» тривала ще понад 20 років. Її символом стала Берлінська стіна, побудована в ніч на 13 серпня 1961 р., яка поділила Берлін на Західний і Східний.

Реакція США на цю акцію була надзвичайно різкою. Американське командування почало перекидати додаткові частини на територію ФРН та Західного Берліна. 27 жовтня американські танки були переміщені до контрольно-пропускного пункту на Фрідріхштрассе, а навпроти них на відстані 200 м зупинилися радянські танки. Цілу добу тривало це протистояння. Нарешті керівники обох держав віддали наказ своїм військам відійти від кордону.

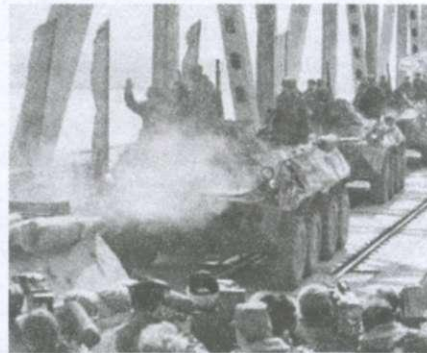
Напружена ситуація в місті зберігалася до укладення 3 серпня 1971 р. чотиристоронньої угоди щодо Західного Берліна. Отже, «холодна війна» неодноразово ставила світ на межу глобальної ядерної війни.

3. Радянсько-афганський конфлікт.

Ще один гострий міжнародний конфлікт виник наприкінці 1970-х років. Це була радянська інтервенція до Афганістану, яка розпочалася **27 грудня 1979 р.** введенням до цієї країни 100-тисячного «обмеженого» контингенту радянських військ.

Керівництво СРСР виправдовувало введення радянських військ до Афганістану різними причинами, проте на міжнародній арені Радянський Союз потрапив практично в повну ізоляцію. Уже 3 січня 1980 р. 52 держави — члени ООН вимагали термінового скликання Ради Безпеки з афганського питання, заявивши, що ця збройна інтервенція дестабілізувала становище в регіоні й загрожує міжнародній безпеці та миру. Згодом радянську інтервенцію засудила Генеральна Асамблея ООН. Агресивні дії СРСР не підтримала навіть більшість соціалістичних країн.

Дедалі негативніше ставлення до афганської війни формувалось і в радянському суспільстві через великі людські втрати та матеріальні збитки. Однак реальні дії щодо припинення агресії в Афганістані СРСР розпочав лише після 1985 р., коли радянське

Виведення радянських військ з Афганістану. 1989 р.

керівництво очолив М. Горбачов. Перемовини між учасниками афганського конфлікту, що велися під егідою ООН, завершилися підписанням **14 квітня 1988 р. Женевських угод** делегаціями Афганістану, Пакистану, а також СРСР і США як держав-гарантів. ООН спостерігала за виконанням Женевських угод, відповідно до яких остаточне виведення радянських військ з Афганістану завершилося 15 лютого 1989 р.

4. Спроби роззброєння.

Договір про заборону випробувань ядерної зброї. Проблеми роззброєння перебували в центрі уваги світової громадськості, зокрема сесій Генеральної Асамблеї ООН у 1950–1960-х роках. Так, XIV сесія Генеральної Асамблеї ООН у 1959 р. ухвалила резолюцію на підтримку ідеї загального та повного роззброєння, однак в умовах «холодної війни» вона мала декларативний характер.

Першим реальним кроком на шляху роззброєння став *Московський договір про заборону ядерних випробувань у повітрі, під водою та в космосі*, підписаний **5 серпня 1963 р.** керівниками урядів СРСР, США, Великої Британії — трьох тодішніх ядерних держав.

Перемовини, що передували підписанню договору, не були успішними. Каменем спотикання стало питання про контроль. Нарешті всі погодилися, що вибухи в трьох сферах можна контролювати національними засобами без міжнародного контролю. Дозволялися тільки підземні ядерні вибухи, але згодом відповідні перемовини були проведені й щодо них. На жаль, Франція та Китай, які створили власні ядерні арсенали пізніше, не приєдналися до договору 1963 р. і продовжували здійснювати випробування в атмосфері. Проте Московський договір про заборону випробувань ядерної зброї мав велике значення, оскільки був першою конкретною угодою з обмеження гонки озброєнь. Згодом до Московського договору приєдналося понад 130 держав світу. У 1963 р. Генеральна Асамблея ООН закріпила своїм рішенням радянсько-американську домовленість «не розміщувати в космічному просторі будь-які об'єкти з ядерною зброєю або іншими видами зброї масового знищення».

Нарада з питань безпеки та співробітництва в Європі. Перемовини та консультації з підготування наради з питань безпеки та співробітництва в Європі тривали шість років (1969–1975 рр.). У цій роботі брали участь представники 33 європейських країн (за винятком делегації Албанії), а також США та Канади — держав, які відіграють важливу роль у світовій та європейській політиці, у тому числі — як члени НАТО.

Нарада відбулася 31 липня — 1 серпня 1975 р. у столиці Фінляндії — м. Гельсінкі. Вона завершилася підписанням **1 серпня 1975 р. Підсумкового акта** — найважливішого політичного документа, що відіграє велику роль у формуванні міжнародних відносин і в наші дні. Він має такі розділи:

- I — з питань безпеки в Європі;
- II — з економічного, науково-технічного співробітництва та охорони навколишнього середовища;
- III — з гуманітарних питань;
- IV — з урахування та виконання положень Підсумкового акта, продовження розвитку міжнародних контактів, у тому числі — організації нових зустрічей і нарад, подібних до Гельсінкської.

Такі зустрічі держав-учасниць загальноєвропейської наради відбулися згодом у Белграді (1977–1978), Мадриді (1980–1983), Стокгольмі (1984–1987), Відні (1986–1989).

Гельсінкська нарада була унікальним, безпрецедентним явищем у міжнародному житті, відігравши велику роль у стабілізації становища у світі, запобіганні сутичці між двома системами, що могла б призвести до загибелі людської цивілізації.

Одним із результатів форуму в м. Гельсінкі стало створення постійної *Наради з питань безпеки та співробітництва в Європі (НБСЄ)*, яка до 1990-х років охопила понад 50 держав Європи, США та Канади. Нині вона має політичні механізми, що забезпечують можливість оперативно реагувати на порушення прав людини. НБСЄ (з 1994 р. прийнято назву Організація з питань безпеки й співробітництва в Європі – ОБСЄ) опікується також питаннями безпеки та роззброєння, співробітництва у сфері економіки й охорони навколишнього середовища, формування образу нової, неблокової Європи.

ПЕРЕВІРТЕ
СЕБЕ

1. Дайте визначення терміна *холодна війна*. Які причини призвели до її виникнення?
2. Проаналізуйте розвиток «берлінської кризи» та її наслідки.
3. Яку мету мало створення військово-політичних блоків НАТО й ОВД? Який із цих блоків витримав випробування часом?
4. Які держави стояли за силами, що протидіяли в Кореї?
5. Охарактеризуйте причини Карибської кризи. З іменами яких державних діячів пов'язане її завершення?
6. Якими, на ваш погляд, були причини спорудження Берлінської стіни?
7. Поясніть поняття *роззброєння*.
8. Які держави підписали Московський договір 1963 р. про заборону випробувань ядерної зброї, а які не підписали?
9. Які наслідки мало введення радянських військ до Афганістану для внутрішньополітичної ситуації та для міжнародного авторитету СРСР?

ВИКОНАЙТЕ
ЗАВДАННЯ

Як вплинула «холодна війна» на різні сфери діяльності?

Політична — _____
Військова — _____
Ідеологічна — _____
Економічна — _____

ОБГОВОРЕННЯ
У ГРУПІ

1. У якій сфері життя прояви «холодної війни» були найтяжчими для народів СРСР?
2. У який історичний момент найвірогідніше могла виникнути третя світова війна?
3. Чи правомірно порівнювати дії США у В'єтнамі та СРСР в Афганістані? Якщо так, то за якими параметрами?

**РОБОТА
З ДЖЕРЕЛАМИ**

Практична робота

Прочитайте уривки з документів.

3 промови В. Черчілля у м. Фултоні

5 березня 1946 р.

Від Штеттіна на Балтиці до Бреста на Адріатиці на континент опустилася «залізна завіса». За нею сховані всі скарби стародавніх країн Центральної та Східної Європи. Варшава, Берлін, Прага, Відень, Будапешт, Белград, Бухарест, Софія — усі ці знамениті міста й населення цих країн знаходяться в радянській зоні та всі підкоряються певною мірою не лише радянському впливу, а й дедалі зростаючому контролю з боку Москви...

У всіх цих країнах переважають поліцейські уряди й дотепер у них не існує ніякої справжньої демократії...

Росіяни над усе захоплюються силою, і нема нічого менш важливого для них, аніж військова слабкість. Тому наша стара доктрина рівноваги сил виявилася недієздатною. Ми не повинні робити ставку на незначну перевагу в силі, оскільки це може викликати бажання поміряться силами.

3 інтерв'ю Й. Сталіна кореспонденту газети «Правда»

14 березня 1946 р.

По суті справи, пан Черчілль стоїть зараз на позиції підпалювача війни...

Можливо, хтось має намір забути ті колосальні жертви, яких зазнав радянський народ, забезпечуючи визволення Європи від гітлерівської навали. Постає питання, кого може здивувати те, що Радянський Союз, прагнучи підтримати свою безпеку в майбутньому, намагається домогтися, щоб у цих країнах існували лояльні до нього уряди.

Я не знаю, чи поталанить пану Черчіллю та його друзям організувати після Другої світової війни новий військовий похід проти Східної Європи. Проте, якщо й поталанить, хоча дуже малоймовірно, .. то можна з упевненістю сказати, що вони будуть розбиті.

- *Лише рік тому в березні 1945 р. В. Черчілль та Й. Сталін були союзниками в боротьбі проти спільного ворога. Які кардинальні зміни сталися у світі, що дали їм підстави говорити про можливість застосування сили один проти одного?*
- *Чи погоджуєтеся ви з твердженням В. Черчілля, що тоді в країнах Східної Європи переважали поліцейські уряди та не існувало ніякої демократії?*
- *Чи погоджуєтеся ви з аргументацією Й. Сталіна щодо прагнення мати лояльні до Радянського Союзу уряди в країнах Східної Європи?*

**ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ
ДАТУ**

- **5 березня 1946 р.** — В. Черчілль виголосив промову в м. Фултоні, яка започаткувала «холодну війну»
- **22–28 жовтня 1962 р.** — Карибська криза
- **5 серпня 1963 р.** — підписання Московського договору про заборону випробувань ядерної зброї у трьох сферах: в атмосфері, у космосі та під водою

§ 28 / Закінчення «холодної війни» (друга половина 80-х — 90-і роки ХХ ст.)

- Пригадайте, за яких умов розпочалася «холодна війна».

1. Передумови розрядки міжнародної напруженості.

На початку 1970-х років у міжнародних відносинах настав новий період — перехід від протистояння двох світів на чолі з «наддержавами» СРСР і США до розрядки міжнародної напруженості. Передумовами цих змін можна назвати:

- досягнення до початку 1970-х років військово-стратегічного паритету (рівноваги) між СРСР і США;
- негативні наслідки гонки озброєнь для економіки провідних держав;
- загострення соціальних проблем у США внаслідок війни у В'єтнамі;
- усвідомлення світовою громадськістю, керівниками провідних держав науково обґрунтованого вченими висновку про катастрофічність для життя на Землі будь-якого ядерного конфлікту.

2. Радянсько-американські угоди.

Першим внеском в оздоровлення міжнародної ситуації в 1970-і роки стали радянсько-американські перемовини на найвищому рівні, що відбулися в 1972–1974 рр.

У лютому 1972 р. президент США Р. Ніксон у своєму посланні до Конгресу США заявив, що у виробництві ядерної зброї між Радянським Союзом і Сполученими Штатами досягнуто паритету. Це стало поштовхом до початку перемовин, унаслідок яких було підписано «основи взаємовідносин між СРСР і США»:

- Договір про обмеження систем протиракетної оборони (ПРО), що має безстроковий характер;
- Тимчасова угода про деякі засоби щодо обмеження стратегічних наступальних озброєнь (ОСВ-1), укладена на 5 років;
- Угода про запобігання ядерній війні.

Важливе значення мала також підписана в 1972 р. Великою Британією, СРСР і США *Конвенція про заборону розроблення, виробництва та накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) й токсичної зброї та їх знищення*.

У листопаді 1974 р. у м. Владивостоці відбулася зустріч генерального секретаря ЦК КПРС Л. Брежнєва та президента США Дж. Форда, на якій було підписано попередню угоду про подальші радянсько-американські дії у сфері контролю над озброєннями. Ця зустріч стала важливим кроком на шляху до загальноєвропейської наради 1975 р. у столиці Фінляндії.

У 1974 р. СРСР і США підписали Договір про обмеження підземних випробувань ядерної зброї. Однак особливе значення для приборкання гонки озброєнь мав підписаний ними в 1979 р. Договір ОСВ-2. Він не був ратифікований, хоча обидві сторони дотримувалися його положень.

3. Нове політичне мислення.

Розрядка міжнародної напруженості в 1970-х роках, кульмінацією якої була Гельсінкська угода 1975 р., не стала незворотною. Недовіра між країнами двох блоків, насамперед — СРСР і США, не зникла, а, навпаки, посилилася.

Загострення міжнародної напруженості в першій половині 1980-х років було не меншим, аніж у 1950–1960-х роках. При цьому ядерні потенціали країн значно збільшилися. У світі налічувалося 50 тис. ядерних зарядів сумарною потужністю 16 тис. мегатонн. Найбільша кількість ядерних і звичайних озброєнь була зосереджена в Європі.

Поступово у свідомості світової громадськості сформувалося різко негативне ставлення до ідеї насильницького розв'язання протистояння між Заходом і Сходом.

Після приходу до влади М. Горбачова в Москві почали розуміти, що серйозна зовнішня політика неможлива без взаємних поступок.

«Перебудова» в СРСР сформувала «нове політичне мислення» його керівників. Воно полягало в пріоритеті загальнолюдських цінностей над класовими принципами, що панували в радянській зовнішній політиці.

Крім того, «нове політичне мислення» визнавало за народом кожної країни його власний соціальний і політичний вибір, забезпечення балансу інтересів усіх держав — членів світового співтовариства. Наголос робився на принципі мирного співіснування як умові виживання та збереження цивілізації.

Із Делійської декларації про принципи вільного від ядерної зброї та ненасильницького миру, підписаної керівниками СРСР та Індії

27 листопада 1986 р.

В ядерну епоху людство повинно виробити «нове політичне мислення», нову концепцію світу, що дає надійні гарантії виживання людства.

Світ, що дістався нам у спадок, належить теперішньому та майбутньому поколінням. І це вимагає, аби пріоритет надався загальнолюдським цінностям. Повинне визнаватися право кожного народу та кожної людини на життя, свободу, мир і прагнення до щастя. Має поважатися право кожного народу на власний вибір — соціальний, політичний, ідеологічний.

Михайло Горбачов розгорнув широку зовнішньополітичну діяльність. На Стокгольмській конференції щодо заходів закріплення довіри та безпеки в Європі, що проходила з перервами з 17 січня 1984 р. по 21 вересня 1986 р., був узгоджений комплекс політичних і військово-технічних заходів для зменшення ризику війни в Європі. У квітні 1985 р. СРСР припинив виготовлення ракет СС-20, а в серпні ввів односторонній мораторій на ядерні випробування, який діяв півтора року.

У листопаді 1985 р. у Женеві відбулася перша радянсько-американська зустріч на вищому рівні між удруге обраним у 1984 р. президентом США Р. Рейганом і М. Горбачовим. Унаслідок цієї важливої зустрічі була досягнута принципова згода про 50-відсоткове скорочення стратегічних наступальних озброєнь, до того ж обидві сторони підписали проміжний договір про ядерні сили середнього радіуса дії.

У жовтні 1986 р. відбулася нова радянсько-американська зустріч на вищому рівні в Рейк'явіку. СРСР запропонував пакет радикальних пропозицій щодо ядерного роззброєння: скоротити на 50 % стратегічні наступальні озброєння протягом перших п'яти років, а потім цілком їх ліквідувати; звільнити Європу від усіх ракет середньої дальності; домовитися про заборону ядерних випробу-

вань та ін. На відміну від попередніх перемовин СРСР погодився з вимогами США про жорстку систему контролю.

Підписанню цих угод, які мали б історичне значення, перешкоджали розбіжності з питань розгортання програми СОІ. Однак важливий крок на шляху зміцнення взаємної довіри між двома наддержавами був зроблений.

У грудні 1987 р. під час чергової радянсько-американської зустрічі на вищому рівні М. Горбачов і Р. Рейган підписали *Угоду про скорочення озброєнь середнього радіуса дії*, згідно з якою передбачалася ліквідація цілого класу ядерної зброї під жорстким взаємним контролем.

Тенденція послаблення міжнародної напруженості та «потепління» політичного клімату у відносинах між Сходом і Заходом проявилася й на черговій загальноєвропейській конференції, що проходила у Відні в 1986–1989 рр. Разом із проблемами зміцнення міжнародної безпеки серйозна увага на ній приділялася дотриманню прав людини.

Епоха «холодної війни» остаточно закінчилась і «залізна завеса» між Сходом і Заходом піднялася після виведення радянських військ з Афганістану 15 лютого 1989 р., зруйнування Берлінської стіни в листопаді 1989 р., обрання в 1988 р. президентом США Дж. Буша та його зустрічі в грудні 1989 р. на о. Мальті з М. Горбачовим. За підсумками мальтійської зустрічі СРСР і США перестали бути потенційними противниками, а розкол людства на «капіталістичний світ» і «соціалістичну співдружність» на початку 1990-х років став надбанням історії.

31 липня 1991 р. була укладена найважливіша радянсько-американська угода: М. Горбачов і Дж. Буш підписали в Москві давно обговорюваний *Договір про скорочення стратегічних наступальних озброєнь (СНО-1)*, який передбачав взаємне 30–40-відсоткове скорочення ядерних арсеналів. Уперше в історії роззброєння найбільших держав світу досягло таких масштабів.

У січні 1993 р. президенти Б. Єльцин і Дж. Буш підписали новий *Договір про обмеження стратегічних наступальних озброєнь (СНО-2)*, до якого приєдналася й Україна.

4. Перехід від конфронтації до співробітництва.

Припинення «холодної війни», внутрішньополітичні зміни в СРСР, мирні революції в країнах Східної Європи привели до розпаду Організації Варшавського Договору (1 липня 1991 р.) і трансформації НАТО. Лондонська нарада керівників держав Північноатлантичного альянсу 5–6 липня 1990 р. ухвалила декларацію про радикальні зміни у своїй військовій доктрині. Країни НАТО зобов'язувалися не нападати на інші держави, а ядерне озброєння оголошувалося «зброєю екстремальної ситуації».

Зміни, що відбувались у світі, зробили актуальним завдання становлення нової системи європейської безпеки. Його розв'язанню сприяли як різноманітні багатосторонні зустрічі, так і двосторонні контакти між керівниками держав Європи. Так, на Паризькій нараді країн-учасниць Європейського економічного співтовариства (ЄЕС) на вищому рівні (**листопад 1990 р.**) були прийняті три важливі документи: *Хартія для нової Європи*, *Спільна декларація 22 держав*, яка фактично узгоджувала принципи їх військових доктрин, і *Договір про звичайні збройні сили в Європі*. У Хартії велика увага приділялася гуманітарним аспектам міжнародних відносин, «людському виміру» та становленню

нового механізму розвитку загальноєвропейського процесу. Також на нараді було ухвалене рішення про радикальне скорочення озброєнь і збройних сил у Європі. 1 березня 1991 р. у Відні розпочав роботу постійно діючий Центр із запобігання конфліктам. Країни Східної Європи та Росія стали членами Ради Європи.

Отже, перемога «нового політичного мислення» у зовнішній політиці СРСР, реальні кроки щодо її реалізації на початку 1990-х років стали завершенням періоду «холодної війни» між Заходом і Сходом, виходом із стану розколу та конфронтації.

5. Внесок України в поліпшення загальної атмосфери безпеки у світі.

Україна, як і Росія, Білорусь та Казахстан, після розпаду СРСР стала ядерною державою. Для західних країн це було великою проблемою. Вони прагнули, щоб Україна, Білорусь і Казахстан відмовилися від своїх ядерних арсеналів і вивезли їх до Росії. Починаючи з 1992 р. США витратили 1,5 млрд доларів на встановлення контролю за ядерною зброєю в Росії, Україні, Білорусі та Казахстані (до цієї суми входять витрати на перевезення ядерних боєголовок, їх зберігання та демонтаж). Президент України Л. Кравчук в січні 1993 р. разом із президентами США та Росії підписав *Договір про скорочення стратегічної ядерної зброї (СНО-2)*. Україна почала вивозити ядерні боєголовки зі своєї території до Росії, демонтувати ракети та шахти з устаткуванням. Така діяльність України викликала велику повагу до неї з боку урядів і народів багатьох країн світу.

Важливим досягненням зовнішньої політики незалежної України стало її приєднання до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ). Це стало можливим після того, як на будапештській зустрічі країн ОБСЄ в грудні 1994 р. президенти США та Росії, а також прем'єр-міністр Великої Британії підписали меморандум про гарантування безпеки Україні, Білорусі та Казахстану. Аналогічні гарантії надали Україні уряди КНР і Франції, які також мають ядерну зброю.

Україна підтримала програму НАТО «Партнерство заради миру». 9 липня 1997 р. Президент України Л. Кучма підписав у Мадриді *Хартію особливого партнерства України з лідерами 16 країн НАТО*. Цей документ сприяв зміцненню миру та безпеки в Європі.

Леонід Кучма

Україна утвердилася на міжнародній арені як суверенна держава. Її зовнішня політика є виваженою та передбачуваною, вона спрямована на розвиток добросусідських відносин, зміцнення безпеки в Європі та світі.

Розвиток відносин України з іншими державами вийшов на рівень стратегічного партнерства. У двосторонніх документах уже закріплені відносини стратегічного партнерства України з шістьма державами світу — Азербайджаном, Болгарією, Польщею, Росією, США, Узбекистаном. Ще з двома державами — Грузією та Канадою — документально зафіксовані відносини особливого партнерства. Активно розвиваються полі-

тичні контакти України з країнами ГУУАМ. Членами цього регіонального об'єднання є Грузія, Україна, Узбекистан, Азербайджан і Молдова. Поступово нарощується регіональне співробітництво в рамках ОЧЕС (Організація чорноморського економічного співробітництва). Головною проблемою зовнішньополітичної діяльності України є низька ефективність використання зовнішніх чинників для піднесення вітчизняної економіки та вирішення нагальних внутрішніх проблем.

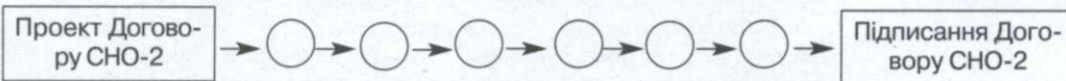
ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

1. Яка загроза світу існувала в другій половині 1980-х років?
2. Що являє собою «нове політичне мислення»?
3. Проаналізуйте еволюцію радянсько-американських відносин у 1980-х роках.
4. Яких позитивних змін пощастило досягти внаслідок реалізації «нового політичного мислення»?
5. Визначте нову роль східноєвропейських країн на міжнародній арені в 1990-і роки.
6. У чому полягає внесок України в поліпшення атмосфери безпеки у світі?

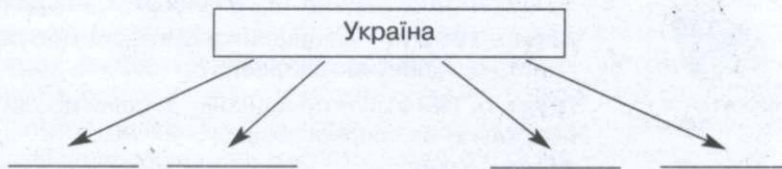
ВИКОНАЙТЕ ЗАВДАННЯ

1. Зробіть хронологічний ланцюжок еволюції радянсько-американських відносин, поставивши відповідні букви в кружечки.

- А** договір СНО
- Б** американсько-радянська зустріч у м. Рейк'явіку
- В** уведення в СРСР одностороннього мораторію на ядерні випробування
- Г** зустріч М. Горбачова і Дж. Буша на о. Мальті
- Д** підписання Угоди про звичайні види озброєнь у Європі
- Е** досягнення принципової згоди про 50-відсоткове скорочення стратегічних наступальних озброєнь

2. Визначте, членом яких європейських міжнародних організацій є Україна.

1. Підтвердіть або спростуйте думку про те, що «холодна війна» завершилася наприкінці 1980-х років.
2. Чи погоджуєтеся ви з твердженням про те, що світ у 1990-х роках перестав бути біполярним і став уніполярним?
3. Який напрям зовнішньополітичної стратегії України є найважливішим?

**Із статті американського політолога С. Гантінгтона
«Новий світовий порядок у XXI столітті:
тенденції та європейський вимір»**

Більшість людей погоджується з тим, що за часів «холодної війни» світова система була біполярною, тоді як нині існує односилова система. З іншого боку, тривають дискусії з приводу того, яким же вважати нинішній світ — уніполярним, багатополярним чи якоюсь іншою системою. Моя позиція полягає в тому, що нинішня міжнародна політична система є водночас уні- та мультиполярною.

Для вирішення міжнародних проблем нині потрібні зусилля як однієї супердержави, так і спільні зусилля кількох інших керівних держав. У цьому уні- та мультиполярному світі глобальна структура сили має чотири рівні.

Єдиною наддержавою залишаються США. За ними йдуть найважливіші регіональні держави, кожна з яких відіграє домінуючу роль у своєму регіоні. А потім група країн, які я називаю другорядною регіональною силою. До них належать: Велика Британія стосовно Німеччини та Франції в Європі, Україна стосовно Росії, Японія та В'єтнам стосовно Китаю, Пакистан стосовно Індії, Австралія стосовно Індонезії, Саудівська Аравія стосовно Ірану, Єгипет стосовно Ізраїлю та Аргентина стосовно Бразилії. Нарешті, четвертий рівень — це країни, які не ввійшли до перших трьох груп.

Якщо говорити про інтереси наддержави в такій уні- та мультиполярній системі, то, поза сумнівом, вона зацікавлена в поверненні до уніполярної системи, аби самостійно ухвалювати всі рішення.

Впливові в регіонах країни зацікавлені в багатополярній системі світу. Тому стабільність наявної системи значно залежить від рівноваги між головними конфліктуючими групами. Я вважаю, що така рівновага за своєю природою нестабільна, і марно сподіватися, що її можна буде втримати. Світова політика відійшла від біполярної системи, яка існувала під час «холодної війни», пройшла через однополюсний момент (кульмінацією його стала війна в Перській затоці), а тепер рухатиметься до справді багатополюсного XXI ст. Сполучені Штати, як сказав Збігнев Бжезінський, будуть першою, останньою та єдиною світовою наддержавою.

- *Яким є нинішній світ: уніполярним чи біполярним?*

- **19 листопада 1990 р.** — прийняття Хартії для нової Європи
- **Січень 1993 р.** — підписання Договору про обмеження стратегічних наступальних озброєнь (СНО-2)
- **Грудень 1994 р.** — приєднання України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї
- **9 липня 1997 р.** — підписання Хартії особливого партнерства України з лідерами 16 країн НАТО

Тема 8

РОЗВИТОК НАУКИ ТА КУЛЬТУРИ (1945 р. — ПОЧАТОК XXI ст.)

§ 29 / Основні напрями НТР у другій половині XX ст.

- Пригадайте, які наукові відкриття першої половини XX ст. ви вважаєте найважливішими для розвитку людства.

1. Найвизначніші наукові відкриття та їх вплив на життя суспільства.

У другій половині XX ст. людство досягло значного поступу в розкритті таємниць природи та їх практичному застосуванні. Відкриття та мирне використання атомної енергії, освоєння космосу, створення нових технологій змінили організацію та управління виробництвом. Докорінний переворот у продуктивних силах суспільства, коли наука перетворилася на безпосередню продуктивну силу, отримав назву «науково-технічна революція» (НТР). Її початком вважаються **1950-і роки**, коли стали до ладу перші атомні електростанції, був запущений перший штучний супутник Землі, розпочалося використання в промисловості електронно-обчислювальних машин. Характерними рисами НТР є: універсальність і пришвидшення науково-технічних перетворень.

Розгортання НТР спричинило активізацію соціально-економічних процесів у світі. Наука, що раніше була лише джерелом нових технічних ідей, перетворилася на безпосередню виробничу силу. Виробництво ставило завдання перед наукою, а наука пропонувала йому нові технології. Якщо на першому етапі НТР робилися лише перші кроки в цьому напрямі, то на другому етапі (1960-і роки) автоматизація виробництва стала масовою: широко використовувалися роботи, автоматизовані системи управління виробництвом.

На початку 1980-х років настав третій етап НТР. Автоматизація та роботизація виробництва досягли такого рівня, що робітник дедалі більше відходив від процесу виготовлення продукції та здійснював лише регулювання й контроль над виробничим процесом.

У всіх сферах життя людей відбувалися перетворення. Основними енергоносіями в різний час були вугілля, нафта, газ. Оскільки їх запаси не безмежні, учені працюють над використанням інших видів енергії, зокрема ядерної. Ведуться пошуки шляхів широкого застосування енергії води, сонця. У природі є величезна кількість ресурсів, однак не завжди можливо знайти матеріали, що повністю задовольняли б запити людей. Тому завдяки досягненням науки створені синтетичні замітники, які широко використовуються в побуті та виробництві. Величезні можливості має сучасна медицина, особливо після відкриття антибіотиків і створення досконалих діагностичних апаратів.

На рубежі XX–XXI ст. розпочинається четвертий етап НТР, пов'язаний із комп'ютеризацією та використанням Інтернету в усіх сферах життя суспільства.

Створення комп'ютера вважається одним із найбільших досягнень людства та прирівнюється до використання вогню й винайдення колеса. Мікроелектроніка відкриває величезні можливості для інтелектуалізації праці представників більшості професій. Услід за мікроелектронікою починають стрімко розвиватися біотехнологія, а також технологія створення матеріалів із задалегідь заданими властивостями.

Удосконалюються системи транспорту та зв'язку. Невід'ємною частиною життя більшості людей стало телебачення. Супутники зв'язку зробили засоби масової інформації глобальними. Значна частина громадян у розвинених країнах уже не уявляє свого життя без Інтернету — світової системи інформації. Отже, науково-технічна революція принципово змінила суспільство, підвищила рівень задоволення потреб усіх його членів.

2. Формування постіндустріального суспільства. Зміни в соціальній структурі суспільства, якості життя людей провідних країн світу та країн, що розвиваються.

На зміну індустріальній стадії розвитку суспільства, на якій західні держави та Японія перебували наприкінці XIX ст., в останній третині XX ст. прийшла постіндустріальна. Якщо для індустріального суспільства характерним є домінування великого машинного виробництва, наявність маси найманих робітників, які працюють на промислових підприємствах, боротьба за джерела сировини, енергії, ринки збуту товарів, то постіндустріальне суспільство характеризує науково-технічна революція, переважання сфери послуг над сферою виробництва; створення й використання новітніх технологій, які значно підвищують продуктивність праці, змінюють характер виробництва; переміщення центру знань, що справляють вирішальний вплив на політику, до університетів; зміни в соціальній структурі суспільства. У всіх розвинених країнах в останні десятиріччя XX ст. кількість населення, зайнятого в сільському господарстві, зменшилася у 2–4 рази, значно скоротилася чисельність промислових робітників. Деякі професії, пов'язані з виробництвом, просто зникли; водночас стало більше людей, задіяних у сфері послуг, у науці, освіті. Наприклад, у США кількість студентів збільшилася з 2,3 млн у середині 1950-х років до 7,1 млн у 1970 р., у Франції — з 0,8 до 2,1 млн за той самий період. У цілому важливою складовою соціальної структури постіндустріального суспільства стають середні верстви, частка яких становить від 1/4 до 1/3 населення, яке займається трудовою діяльністю, що дає самостійний заробіток. Серед цієї групи можна виокремити принаймні дві підгрупи: дрібних і середніх підприємців та «нові середні верстви», що складаються з людей, безпосередньо пов'язаних з науково-технічною революцією, а також лікарів, викладачів, науковців, менеджерів, які належать до середніх верств уже декілька десятиліть.

Варто зазначити, що теорія нового суспільства в 1960–1970-х роках була розроблена американським соціологом Д. Беллом, директором Гудзонівського інституту Г. Каном, економістом і соціологом Р. Тібогдом. Згідно з цією теорією, у постіндустріальному суспільстві основними напрямками діяльності є інформатика та сфера обслуговування. У 1980-і роки концепція постіндустріального суспільства набула розвитку в теорії «інформаційного суспільства»

(Л. Масуда, Дж. Нейстріт), у якій зростає значення виробництва, розподілу та використання інформації. Ця теорія підтвердилася на практиці, оскільки в останні десятиріччя ХХ ст. інформаційні потоки значно збільшилися. Швидкість їх переміщення зростає, кількість інформації подвоюється через кожні два роки. Це приводить до того, що інформація стає найціннішим і найдорожчим продуктом людської діяльності. Той, хто володіє інформацією, володіє ситуацією. Відбувається переоцінювання цінностей, зміна стереотипів, формується новий стиль життя, поведінки, моралі, що впливає на цивілізаційні процеси в усьому світі.

Рівень життя представників середніх верств у другій половині ХХ — на початку ХХІ ст. покращився. Вони володіють майном: будинками, квартирами, автомобілями, відпочивають на курортах, здійснюють туристичні мандрівки. Ці люди є активними громадянами, які беруть участь у виборах, підтримують стабільність у суспільстві.

Завдяки зростанню середніх верств у державах Європи та Північної Америки достатньо швидко формується громадянське суспільство, здатне лояльно сприймати емігрантів з країн Азії та Африки, які в повоєнний період активно прибувають до Старого та Нового світів у пошуках кращої долі. Завдяки глобалізації сучасного світу, розвитку систем транспорту, зв'язку, поширенню мережі Інтернет на всі континенти змінилася якість життя не тільки в розвинених державах, а й у країнах, що розвиваються, країнах «третього світу». Люди, які живуть на різних континентах, мають можливість безперешкодно та миттєво спілкуватися один з одним, бачити свого співрозмовника, вирішувати проблеми в режимі on-line. Таке спілкування, розвиток інформаційно-комунікаційних технологій приводять до того, що люди поступово доходять висновку, що світ єдиний. Унаслідок цього формується тенденція до взаємопроникнення культур різних регіонів.

Кращі характерні риси західної цивілізації — дух демократії та громадянського суспільства, динамізм, спрямування на новизну, утвердження гідності та поваги до людської особистості, ідеали волі, рівності, толерантності — запозичають передові країни Азії та Африки. Це сприяє створенню спільних стандартів якості життя людини.

На західне суспільство позитивно впливають духовно-моральні системи східних країн, які орієнтуються на високі духовні основи.

Отже, одночасно зі змінами в суспільстві відбуваються значні зміни в культурі.

1. Поясніть термін *постіндустріальне суспільство*. Хто був родоначальником цієї теорії?
2. Що означає термін *середні верстви населення*?
3. Як змінився рівень життя людей у провідних країнах світу?

1. Заповніть таблицю:

Етапи НТР

I		
II		
III		
IV		

2. Назвіть найважливіші, на вашу думку, наукові відкриття другої половини ХХ ст.

**ОБГОВОРЕННЯ
У ГРУПІ**

Чи можливе, на вашу думку, об'єднання людства в єдину соціокультурну цілісність у найближчому майбутньому? Відповідь обґрунтуйте.

**РОБОТА
З ДЖЕРЕЛАМИ**

З книжки Д. Белла «Насувається постіндустріальне суспільство. Досвід соціального прогнозування»

Історично склалося, що власність була основою багатства та влади, отримували її переважно у спадок. Нині технічні знання стають основою влади та соціального статусу, що їх отримують завдяки відповідній освіті...

Піднесення нових еліт, які спираються на знання, впливає з того простого факту, що знання і планування — військове, економічне, соціальне — стало основною передумовою будь-якої діяльності в сучасному суспільстві.

З книжки П. Друкера «Нові реалії в уряді та політиці, в економіці та бізнесі, у суспільстві та світосприйнятті»

Можливість отримати престижну роботу та зробити кар'єру в розвинених країнах нині дедалі більше залежить від наявності університетського диплома... Буквально одиниці з-поміж визначних бізнесменів ХІХ ст. взагалі коли-небудь переступали поріг вищого навчального закладу, а про закінчення його годі й казати...

Перехід до знань і освіти як основної перепустки до престижної роботи та можливості зробити кар'єру насамперед означає перехід від суспільства, у якому головним шляхом до успіху був бізнес, до суспільства, у якому бізнес є лише однією з можливостей, до того ж не найкращою.

Власне, це означає перехід до постіндустріального суспільства. Найбільший крок на цьому шляху був зроблений у Сполучених Штатах Америки та в Японії, але та сама тенденція має місце також у Західній Європі.

- Якого значення надають автори джерелам освіти, університетському диплому?
- Що, на думку П. Друкера, є найхарактернішою ознакою постіндустріального суспільства?

§ 30 / Основні течії в літературі та мистецтві в повоєнні роки

- Пригадайте, які нові течії в літературі та мистецтві виникли в першій половині ХХ ст.

Основні тенденції та напрями в розвитку літератури.

На розвиток повоєнної літератури великий вплив справили війна з її трагічними для людської цивілізації наслідками, розгром нацизму, розкол світу на демократичну й тоталітарну системи, ядерна небезпека, глобальні проблеми, що постали перед людством і, насамперед, — проблема місця та ролі людини в новому постіндустріальному суспільстві.

Основними течіями в літературі другої половини ХХ ст. були реалізм і модернізм. Суспільно-політичне піднесення перших повоєнних років посилило реалістичні традиції в літературі. Реалістична література, позначена психологізмом, морально-етичною проблематикою, усвідомленням антагонізмів сучасної цивілізації, посіла пріоритетне місце в повоєнному літературному процесі.

Реалістичним зображенням життя позначена літературна творчість багатьох видатних письменників Франції: М. Дрюона (трилогія «Кінець людей», 1954), Е. Базена («Родина Резо», 1948–1972), Ф. Ерріа («Родина Буссардель», 1957). Значне місце в повоєнній літературі Франції посідає творчий доробок Л. Арагона. У поетичній збірці «Знову ніж у серце» (1948) він засудив мілітаризм. У 1950-х роках Л. Арагон створив дві прекрасні поеми «Очі й пам'ять» і «Незакінчений роман» — про кохання, війну і мир, про себе та свій шлях у мистецтві, про долі сучасників.

Дуже популярним письменником у Великій Британії в повоєнні роки був Д. Б. Прістлі. У його романі «Ця стара країна» (1967) зображено звичай та побут Англії. Усесвітньо визнаними стали англійські письменники Г. Грін і Ч. П. Сноу, які розглядали у своїх творах актуальні соціально-політичні та морально-психологічні проблеми. Це стосується, зокрема, романів Г. Гріна «Тихий американець», «Наш резидент у Гавані», «Комедіанти», «Почесний консул» та романів Ч. П. Сноу «Чужі та брати», «Коридори влади», «Пора надій».

Важливе місце в повоєнній літературі реалістичного напрямку посідають письменники США: В. Фолкнер, Е. Хемінгуей, Дж. Стейнбек.

Розвиваючись, реалізм збагачувався новими відтінками і нюансами. Так, особливим явищем у літературі став «міфологічний реалізм», представником якого є колумбійський письменник Габріель Гарсія Маркес. Він міфологізовано зображує у своїх творах реальні диктаторські режими останніх десятиріч у країнах Латинської Америки. У романах «Сто років самотності», «Осінь патріарха» письменник сатирично зобразив три різні іпостасі диктатора та його влади.

Особливим напрямом вважається соціалістичний реалізм, притаманний літературі Радянського Союзу та країн соціалістичної співдружності, де в умовах існування тоталітарного режиму писали твори лояльні щодо влади літератори. Літературний процес утратив багатобарвність. Теоретики соціалістичного реалізму вимагали від письменників прикрашати історію, спонукали їх до «лакування» дійсності. Прикладами такої напівправди є твори відомих радянських письменників М. Шолохова «Піднята цілина», О. Толстого «Хліб», О. Фадеєва «Молода гвардія» (другий варіант) та ін.

Водночас із «слухняними» літераторами в Радянському Союзі писали твори автори, які викривали вади тоталітаризму та використовували літературні й художні засоби боротьби проти нього. Найвідомішим серед них є О. Солженіцин, який у своїх творах «Один день Івана Денисовича», «Архіпелаг ГУЛАГ», «Раковий корпус» розкрив світові страшну правду про сталінські репресії.

Крамольними та забороненими в Радянському Союзі були: роман Б. Пастернака «Доктор Живаго», удостоєний Нобелівської премії, твори А. Платонова, Й. Бродського, В. Войновича та інших письменників. Дехто з них мусив покинути батьківщину й переселитися на Захід.

Борис Пастернак

Проте були в Радянському Союзі й такі літератори (письменники В. Астаф'єв, Ч. Айтматов, В. Биков, Г. Бакланов, поети Є. Євтушенко, Р. Рождественський та ін.), які не переслідувалися владою, але в межах дозволеного писали твори (особливо в роки «відлиги» та «перебудови»), у яких висвітлювали проблеми добра та зла, сенсу життя, людських стосунків і найсвітлішого почуття — кохання, що ставали близькими та зрозумілими людям усього світу.

У руслі соціалістичного реалізму вирізнялися «селянські» письменники (С. Залигін, В. Шукшин), які розглядали проблеми життя людей у російській глибинці. «Екологічна» проза (В. Распутін «Прощання з Мат'юрою», Б. Васильєв «Не стріляйте в білих лебедів») торкалася проблем охорони довкілля в умовах наступу НТР та необхідності збереження культурної спадщини (В. Солоухін «Чорні дошки»).

Популярними авторами, твори яких читали мільйони людей у Радянському Союзі, були В. Пікуль — писав в основному історичні романи, Ю. Семенов — писав політичні детективи.

Модерністська течія у сучасній зарубіжній літературі теж представлена іменами талановитих письменників. Центральне місце в модернізмі цього періоду посідає екзистенціалізм, надзвичайна популярність якого пояснюється тим, що він вийшов за межі реальності й став світовідчуттям, нерідко надзвичайно життєвим, емоційним.

Екзистенціалізм захоплює тим, що спонукає керуватися ілюзіями, утверджуючи свободу особистості серед безмежного моря буття. Найяскравішими представниками цього напрямку є Ж. П. Сартр, А. Камю, С. де Бовуар (Франція); А. Мердок і К. Вілсон (Велика Британія); Н. Мейлер (США). Основоположник французького екзистенціалізму Ж. П. Сартр на початку 1970-х років був кумиром певної частини молоді. Пошуки абсолютної свободи, абсурдність буття проходять червоною ниткою через його незавершений роман-тетралогію «Дороги свободи» (1950-і роки).

У романі-притчі А. Камю «Чума» мужність людини вбачається в боротьбі проти абсурдності буття. У п'єсі «Облога» життя змальоване як круговерть, де рух відбувається від поганого до ще гіршого та знову повертається до поганого.

Найбільшою популярністю в повоєнні роки користувалися жанри масової літератури, зокрема детектив і фантастика. Детектив дає можливість багатьом читачам відмежуватися від гамірних вулиць, одноманітної виробничої діяльності та труднощів життя. Письменники різних літературних напрямів випробовують себе в детективному жанрі. Так, у 1965 р. вийшов у світ детектив К. Еміса «Дос'є Джеймса Бонда», а в 1975 р. — шпигунський роман Дж. Брейна «Благочестивий агент».

Найвидатнішими творцями детективу стали англійська письменниця Агата Крісті та французький письменник Жорж Сіменон.

В епоху бурхливого розвитку НТР важливе значення має розвиток такого напрямку в літературі, як наукова фантастика, яскравими представниками якого стали А. Азімов, А. Кларк, Р. Шеклі, П. Андерсон, Ф. Корсак та ін.

Своєрідністю наукової фантастики є її соціально-науково-моделююча роль. Чималий внесок у розвиток цього жанру зробив Р. Бредбері, якого називають мораліс-

том ХХ ст. у фантастиці. Його твори мають морально-філософську спрямованість, заперечують «машинізацію» людини, виступають на захист свободи виявлення «природних почуттів».

Отже, літературний процес другої половини ХХ ст. вирізнявся великим розмаїттям течій і стилів, багатобарвністю письменницьких пошуків, глибиною та значущістю тематики, значним впливом на життя суспільства.

ПЕРЕВІРТЕ
СЕБЕ

1. Які основні проблеми хвилювали письменників у повоєнний час?
2. Назвіть імена видатних англійських письменників, чиї твори відзначаються актуальними соціально-політичними та морально-психологічними проблемами.
3. Хто з радянських письменників мусив переселитися на Захід?
4. У яких творах найяскравіше змальовуються абсурдність буття та пошуки свободи?

ВИКОНАЙТЕ
ЗАВДАННЯ

Визначте основні напрями у світовій літературі другої половини ХХ ст.

ОБГОВОРЕННЯ
У ГРУПІ

1. Чому, на вашу думку, екзистенціалізм набув популярності серед європейських читачів у повоєнні роки?
2. Які літературні твори мають найбільший вплив на формування особистості?
3. Порівняйте творчість письменників демократичних і тоталітарних країн у повоєнний час: у яких мистецьких напрямках вони працювали, які теми висвітлювали у своїх творах, які ідеї сповідували.

§ 31 / Образотворче мистецтво, музика, театр, кіно, архітектура, фізична культура та спорт

• Поміркуйте, що таке масова культура.

1. Основні течії в образотворчому мистецтві.

З-поміж значної кількості течій у повоєнному образотворчому мистецтві вирізняються дві основні: *соціальний реалізм* і *абстракціонізм*. Соціальний реалізм об'єднав художників, які вбачали зміст мистецтва в його зв'язку з дійсністю, 199

у суспільних діях, служінні цій меті засобами художньої творчості. Абстракціонізм згуртував митців, які віддавали перевагу формам, фарбам, кольору.

Мистецтво соціального реалізму проявилось у двох основних формах: *неореалізм* (демократичні держави Заходу) і *соціалістичний реалізм* (країни соціалістичної співдружності). Вони мали загальні риси, які виражалися в соціальній спрямованості, але кардинально відрізнялися ставленням до життя.

Засновником неореалістичного напрямку став італійський художник Р. Гуттузо. На відміну від класичного реалізму неореалісти прагнули до максимальної узагальненості образів своїх картин. Вони використовували образи-символи, зображали не особистість, якій притаманні окремі якості, а масового героя; велику увагу приділяли кольору, що мав і змістове, і емоційне навантаження.

Розквіт італійського неореалізму припав на середину 1950-х років, коли Р. Гуттузо створив твори «Захоплення вільних поміщицьких земель селянами на Сицилії», «Битва біля мосту Амміральйо», які стали класикою цього напрямку.

Андре Фужерон своїм реалістичним полотном «Слава Андре Ульє» і Борис Тислицький серією графічних портретів в'язнів Бухенвальда репрезентували французький неореалізм.

Усесвітньої популярності набула робота японських художників Тосіко та Ірі Маруки «Страхіття Хіросіми». Автори з величезною художньою переконливістю зобразили трагічну картину загибелі жителів міста від вибуху атомної бомби.

Інший значний напрям соціального реалізму — соціалістичний реалізм — славив соціалістичну ідеологію, правлячі партії та їх лідерів. Авторам таких творів був властивий показний, здебільшого фальшивий, оптимізм. Усі явища, зображені художниками, наділялися суспільним змістом. До особливо заподаних творців соціалістичного реалізму можна віднести Д. Налбандяна, У. Лопухова, скульптора Ф. Кломера. Становлення цього напрямку відбувалося в гострій боротьбі з усіма іншими стилями та тенденціями в мистецтві, які кваліфікувалися як реакційні. Характерною ознакою творів соціалістичного реалізму було те, що художники ніколи не «опускалися» до реальних проблем людини, які завжди приносилися в жертву абстрактній людяності, не ставили головною метою пізнання людиною дійсності, шукання істини.

Найвідоміший французький художник, іспанець за походженням Пабло Пікассо, з ім'ям якого пов'язана ціла епоха в живописному мистецтві, активно працював і в повоєнні роки. У його творчості переважали ідеї любові до життя й

П. Пікассо. Розпис храму Миру у Валлорисі. 1952 р.

добра, ненависті до війни, властиві більшості художників його покоління. Знані твори П. Пікассо — статуя «Людина з ягням» і малюнки голуба миру, над якими він працював починаючи з 1942 р. утілюють ідеали добра та миру. Цій же тематиці присвячено знаменитий плакат до Всесвітнього конгресу прихильників миру (1949) та політичний памфлет «Убивство в Кореї», який об'єднав символічні та реальні мотиви. Вершиною творчості майстра на антивоєнну тему став розпис храму Миру у Валлорисі, де на протилежних стінах невеликої капели зображені фрески «Війна» і «Мир».

Течію повоєнного абстракціонізму можна поділити на три великі групи. Перша з них — абстрактний експресіонізм, засновником якого став американець **Джексон Поллок**. Він запропонував термін «дрипінг» — розбризкування фарб на полотні без використання пензля, за допомогою інших предметів. У цьому мистецтві акцентується дія, процес створення картини. Інший представник цього напрямку, **Жорж Мат'є**, супроводжував свої творчі сеанси маскарадними перевдяганнями та музикою.

Дж. Поллок. Стенографісти. 1942 р.

Друга група абстракціоністів тяжіє до деякої загадковості, вкриваючи свої полотна знаками, які нічого не означають.

Третю групу становлять послідовники технізованого, абстрактно-геометричного мистецтва. Живописці створюють строго геометричні декоративні композиції, скульптори використовують для своїх абстрактних творів полірований або грубий зварний метал, а також металеві механізми та пристосування.

Ж. Мат'є.
Присрасне презирство. 1990 р.

Наприкінці 1950-х — на початку 1960-х років у світовому мистецтві проявилися перші симптоми кризи абстракціонізму. Свідченням цього стало виникнення нових стилів: *поп-арту* (популярне мистецтво) та *оп-арту* (оптичне мистецтво).

Характерною рисою поп-арту було створення різноманітних композицій, часто абстрактних, із цілком реальних предметів побуту — сільськогосподарських знарядь, труб, частин автомобілів тощо. Стиль поп-арту виник у США. Його засновниками були Р. Раушенберг і Дж. Джонс.

Оп-арт — це ефект кольору та світла, пропущених крізь оптичні прилади на складні геометричні конструкції. На повну силу цей напрям був продемонстрований на виставці «Чуйне око» в Нью-Йорку, де брали участь 75 художників із 10 країн.

У повоєнні роки продовжував розвиватися *сюрреалізм*, основою якого є переконання, що мистецтво покликане зображати духовний світ художника, стан його душі, а не навколишню дійсність. Найяскравішим представником цього напрямку став видатний іспанський художник Сальвадор Далі. Його найвідоміші картини повоєнного періоду — «Три сфінкси острова Бікіні», «Атомний Нерон», «Атомна Леда», «Атомістичний хрест».

У 1970-х роках розпочалася нова епоха у світовому мистецтві, яку називають *постмодернізмом*. Вона характеризувалася прагненням митців повернутися до реального світу. Тому реалізм, який упродовж десятиліть зазнавав гоніння, знову викликав інтерес. Особливе місце в цьому процесі посідає *гіперреалізм* (або *фотореалізм*) — живопис, що імітує реальні сцени та предмети з фотографічною точністю. Ця течія виникла в США й набула поширення в інших країнах.

Загалом постмодернізм характерний для творчості молодих художників, яким притаманні суворі та вимогливі погляди на життя.

2. Музика.

Для музики більше, аніж для інших видів мистецтва, характерний поділ на елітарну та масову. Головною відмінною рисою масової культури порівняно з елітарною (що орієнтується на смаки вишуканої публіки), є свідома ставка на середнього споживача.

Основними напрямками масової музики стали *рок* і *джаз*. У 1954 р. вперше пролунала пісенька Білла Хейлі «Rock around the clock», яка дала назву новому музичному стилю *рок-н-рол*. Того ж року вийшла перша платівка майбутнього короля рок-н-ролу Елвіса Преслі. Новий стиль одразу ж привернув увагу слухачів, особливо молоді. Для творчості Е. Преслі були характерними прості солодкі мелодії, інтимний характер виконання.

У 1960-х роках стали надзвичайно популярними легендарні групи «Бітлз» і «Ролінг Стоунз». «Бітлз» оспівували кохання, протестували проти війни у В'єтнамі, вимагали повернення Ірландії ірландцям, збирали гроші для жителів Бангладеш. Прикладами політизованого року були їхні пісні «Дамо світу шанс», «Не хочу бути солдатом», «Скажи мені хоч трохи правди» та ін.

Різко аполітичний, бунтарський, «непристойний» напрям символізувала група «Ролінг Стоунз», що, на думку її учасників, було протестом проти обивательської буржуазної культури. Вершиною цього етапу розвитку року стала широко відома в 1960-і роки рок-опера «Ісус Христос — суперзірка» (музика Е. Вебера). Дія рок-опери охоплює останні шість днів життя Ісуса, але в тексті згадується й про його минуле. Ідеї, закладені у творі та оформлені сучасними зрозумілими молодим людям 1960-х років засобами, зробили твір надзвичайно популярним. У рок-музиці розвивались і розвиваються також інші напрями: *панк-рок*, *брейк*, *рок-метал*, *хард-рок* та ін.

Найвідомішими естрадними співаками в останній третині ХХ ст були Мірей Матьє, Шарль Азнавур, Патрісія Каас, ансамбль «Абба». На початку ХХІ ст. суперзірками естради стали Майкл Джексон, Мадонна, Принц, Стінг та ін.

Джаз став фаховим мистецтвом — радянські оркестри О. Лундстрема, К. Орбеяна набули всесвітньої популярності. До кращих зразків мюзиклу належать надзвичайно популярні твори «Звуки музики» Р. Роджерса, «Моя чарівна леді» Ф. Лоу, «Вестсайдська історія» Л. Бернстайна.

Дуже відомими були музиканти-класики: композитори Р. Шедрін, А. Шнітке, піаністи В. Клайберн, С. Ріхтер, віолончеліст Р. Ростропович, скрипаль Д. Ойстрах. Вони перемагали на престижних музичних конкурсах.

Всесвітню славу здобули оперні співаки: Л. Паваротті, П. Домінго, М. Кабальє, Х. Каррерас, Г. Вишнеvsька, І. Козловський, Є. Мірошниченко, А. Солов'яненко та ін.

Група «Бітлз»

3. Театр.

У повоєнні роки театральне мистецтво переживало не кращі часи, оскільки увагу глядача привертало більш доступний кінематограф, а згодом і телебачення. За цих умов для повернення глядачів до театральних зал була здійснена величезна робота драматургами і театральними режисерами. У США, наприклад, виникла суто американська традиція організації театральної справи. Найвідоміший американський драматург Ю. О'Ніл визначив шляхи розвитку театру на десятиріччя. У його п'єсах «Продавець льоду прийде», «Довга подорож у ніч», «Місяць для пасинків долі» відтворена картина абсурдності й ганебності людських стосунків. Ці твори проклали дорогу для сприйняття публікою таких складних драматургів, як Т. Вільямс і А. Міллер. У п'єсах Т. Вільямса «Скляний звіринець», «Трамвай бажання», «Орфей спускається в пекло» та інших світ людських взаємин постає в усій його трагічності та проблемності. П'єси Т. Вільямса перекладені багатьма мовами, вони з успіхом ставилися на сценах найпрестижніших театрів світу. У роботах А. Міллера «Смерть комівоєжера», «Вид з мосту», «Після гріхопадіння» розглядаються проблеми цінності внутрішнього світу людини, його неповторності, відповідальності кожного за те добро і зло, які він учинив.

Юджин О'Ніл

Співзвучні мотиви спостерігаються у творчості європейських драматургів, які створили «драму абсурду». Найвідоміші представники цієї течії — французькі драматурги румун Е. Йонеско та ірландець С. Беккет.

У п'єсах Е. Йонеско «Лиса співачка», «Урок», «Носоріг», «Небесний пішохід» домінують відчуття жаху та безглуздості існування. Широкої популярності набули п'єси С. Беккета «Чекаючи на Годо», «Кінець гри», «Остання магнітофонна стрічка». У 1969 р. творчість драматурга була відзначена Нобелівською премією. На відміну від кіномистецтва, розрахованого на мільйонну аудиторію та значною мірою пересічного глядача, театр усе ж таки залишається елітарним мистецтвом.

У Радянському Союзі театральне мистецтво досягло досить високого рівня. У кожному обласному центрі існували театри: музичні, драматичні, дитячі, а в Москві, Ленінграді та інших великих містах сформувалися цікаві творчі колективи, у яких працювали талановиті актори, очолювані видатними режисерами. Це, зокрема, Великий драматичний театр у Ленінграді на чолі з Г. Товстоноговим, московський Театр на Таганці (головний режисер Ю. Любимов), МХАТ, театр «Современник».

На весь світ знані балетні трупи Великого театру в Москві, ленінградського Маріїнського театру, Київського театру опери та балету. Відомі балерини Г. Уланова, М. Плісецька, танцювальні колективи — ансамбль «Берізка» під керівництвом І. Мойсеєва, ансамбль імені П. Вірського, хор імені Г. Віршовки — під час виступів демонстрували найвищий мистецький рівень.

Галина Уланова

4. Кіно.

Кіномистецтво другої половини ХХ ст. розвивалося в руслі основних художніх напрямів того часу, але кожний національний кінематограф мав свої особливості.

Неореалізм найбільше втілений в італійському кіно. Цей напрям виник на хвилі руху Опору, в умовах становлення демократичного суспільства. Пошуки нових напрямів розвитку неореалізму були зумовлені проблемним аналізом взаємовідносин людини та суспільства.

З іменами Р. Росселіні, Л. Вісконті, М. Антоніоні, Ф. Фелліні пов'язаний розквіт філософського, поетичного кінематографа. У різних кінострічках проявилася одна з головних тенденцій західноєвропейського кіно наприкінці 1950-х — на початку 1960-х років — дослідження психологічних і соціальних мотивів поведінки людини (Ф. Фелліні «Дорога», «Солдатське життя», М. Антоніоні «Хроніка одного кохання», «Крик»). Наприкінці 1960-х років почали формуватися головні жанри політичного кіно, яке в Італії сягнуло вершин у першій половині 1970-х років.

Федеріко Фелліні

Характерною рисою англійського кіно залишилася вірність національним традиціям. Знаменитий режисер і актор Л. Олів'є з успіхом знімав кінострічки за класичними творами В. Шекспіра «Гамлет», «Генріх V», «Річард III».

У Франції в 1970-і роки зняв свої кращі сатиричні фільми знаний метр сюрреалізму в кіно — іспанець Л. Бунюель («Цей невизначений об'єкт бажання», «Привид свободи»). Традиційний і популярний у Франції жанр кінокомедії відкрив глядачам імена Ж. П. Бельмондо, Л. де Фюнеса, П. Рішара.

Для розвитку кінематографа в СРСР цього періоду характерні кілька тенденцій: епічність («Війна і мир», «Червоні дзвони», «Мексика у вогні» С. Бондарчука); екранізація літературної класики («Дама з собачкою» Й. Хейфіца, «Тихий Дон» С. Герасимова), спрямованість на яскраву особистість («Початок», «Прощу слова», «Васса» Г. Панфілова), створення фільмів «для поліції», які не потрапили в широкий прокат через заборону комуністичної цензури.

В останні роки телебачення перехопило пальму першості в традиційного кінематографа, оскільки стало невід'ємною частиною побуту кожної родини. Герої телесеріалів сприймаються як добрі знайомі, за життям яких глядачі уважно спостерігають. Перед творцями цих телефільмів постає дуже важливе завдання — виховувати людей на принципах гуманізму, за допомогою різноманітних художніх засобів прищеплювати їм кращі загальнолюдські цінності.

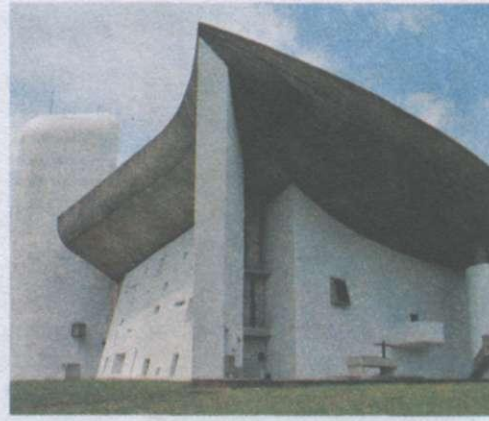
5. Архітектура.

Основним архітектурним напрямом у ХХ ст. став *функціоналізм*. Для нього характерний принцип, відповідно до якого архітектурну форму визначають функції, призначення будівлі. Функціоналізм дав світу нові типи житлових будинків (коридорного та галерейного типу, з квартирами у двох рівнях) з умонтованим устаткуванням і зручним для трансформації інтер'єром. Принципи функціоналізму легко пристосовувалися до національних особливостей різних країн,

204 що зробило цей напрям інтернаціональним. У більшості міст світу з'явилися

Сіднейська опера (Австралія).
Архітектор Й. Утцон

Капела Нотр-Дам дю О в м. Рошані
(Франція). Архітектор Ле Корбюзьє

нові будівлі громадського призначення, художній образ яких визначається як «скляний паралелепіпед» чи «скляна призма», тобто будинок, який складається з геометричного металевого каркасу, зашкленого з усіх боків. Ці будинки стали своєрідною візитівкою архітектури 1950–1960-х років (наприклад, будинок ООН, готельні комплекси «Хілтон» і «Форум» у більшості європейських міст). Такі типові будинки зі скла та металу першим запропонував американець Л. Місван дер Рое.

Ще одним напрямом в архітектурі повоєнного часу стала *органічна* архітектура. Її ідеолог, американський архітектор Франк Ллойд Райт, проповідував зв'язок із природою, звернення до людської індивідуальності. Одним із прикладів органічної архітектури є будинок Сіднейської опери в столиці Австралії. Данський архітектор Йорг Утцон, пояснив, що на створення цієї споруди його надихнули вітрила яхт у порту м. Сіднея, а ще – храми майя та ацтеків у Мексиці.

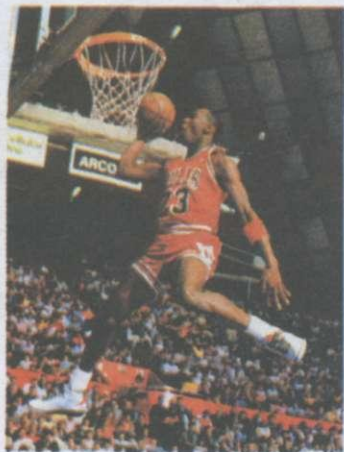
Найвидатніший архітектор ХХ ст. Ле Корбюзьє (Шарль Едуар Жаннере) прагнув зблизити та поєднати кращі риси функціоналізму та органічної архітектури (житловий будинок у Марселі, капела Нотр-Дам дю О в Рошані).

У 1951 р. Ле Корбюзьє дістав можливість здійснити свою мрію: побудувати нове місто. Північний штат Пенджаб (Індія) втратив свою столицю після поділу держави в 1947 р., і архітектор отримав пропозицію спроектувати нову столицю штату – Чандігарх. Було створене велике штучне озеро, навколо якого проклали дорогу для прогулянок. Усе місто засадили деревами. Чандігарх поділений на сектори-мікрорайони широкими бульварами. Однак критики вважають, що Ле Корбюзьє не врахував у своєму проекті особливостей способу життя індусів.

Ще один усесвітньо відомий архітектор – бразилець Оскар Німейєр також дістав пропозицію збудувати місто. За його проектом у тропічних джунглях за три роки була збудована нова столиця – м. Бразилія, офіційне відкриття якого відбулося 21 квітня 1960 р. Нині воно вважається одним із найкрасивіших міст планети.

Отже, друга половина ХХ ст. характеризувалася кардинальними змінами не тільки в громадському житті, а й у розвитку культури. Нові естетичні принципи, нова організація художньої реальності – такими є характерні ознаки розвитку мистецтва другої половини ХХ ст.

6. Розвиток фізичної культури та спорту.

Майкл Джордан

Чемпіонами світу та завоювали Кубок Жуля Ріме. Велику популярність мають у британців легка атлетика, кінний та вітрильний спорт, гольф. Крайці тенісисти світу щороку в червні розігрують у передмісті Лондона призи Вімблдонського турніру, який має понад столітню історію.

Найпопулярніші види спорту у Франції – футбол, легка атлетика, велосипедний спорт, гірські лижі, фехтування. Іменами Ж. К. Кіллі (гірські лижі), М. Платіні та З. Зідана (футбол), Л. Флессель (фехтування) пишається кожна французька родина. 1988 рік став тріумфом французьких футболістів, які вперше завоювали звання чемпіонів світу, а у 2000 р. вони стали чемпіонами Європи. Набувають популярності й інші види спорту (баскетбол, волейбол, гандбол).

Спортсмени СРСР вийшли на світову спортивну арену наприкінці 1940-х років. У 1952 р. вони вперше взяли участь у літніх Олімпійських іграх, що відбулися в Гельсінкі. Світове визнання здобули: В. Куц, В. Брумел, В. Санєєв (легка атлетика), Ю. Власов (важка атлетика), Л. Яшин (футбол), В. Попенченко

Володимир Кличко

Фізична культура та спорт мають важливе значення в суспільному житті економічно розвинутих країн світу. У США провідними видами спорту є баскетбол, американський футбол, хокей, легка атлетика, бейсбол. У 1946 р. в Сполучених Штатах була створена Національна баскетбольна асоціація, що об'єднує кращі команди країни: «Бостон Селтікс», «Лос-Анджелес Лейкерс», «Чикаго Буллс», «Х'юстон Рокетс» та ін. Американські спортсмени – М. Алі (бокс), М. Джордан, Л. Бьорд (баскетбол), М. Спітц (плавання), Е. Хайден (ковзанярський спорт), Р. Фішер (шахи), К. Льюїс (легка атлетика), Л. Армстронг (велосипедний спорт) зробили великий внесок у розвиток світового спорту.

У Великій Британії надзвичайно популярним є футбол. У 1966 р. англійські футболісти стали чемпіонами світу та завоювали Кубок Жуля Ріме. Велику популярність мають у британців легка атлетика, кінний та вітрильний спорт, гольф. Крайці тенісисти світу щороку в червні розігрують у передмісті Лондона призи Вімблдонського турніру, який має понад столітню історію.

Найпопулярніші види спорту у Франції – футбол, легка атлетика, велосипедний спорт, гірські лижі, фехтування. Іменами Ж. К. Кіллі (гірські лижі), М. Платіні та З. Зідана (футбол), Л. Флессель (фехтування) пишається кожна французька родина. 1988 рік став тріумфом французьких футболістів, які вперше завоювали звання чемпіонів світу, а у 2000 р. вони стали чемпіонами Європи. Набувають популярності й інші види спорту (баскетбол, волейбол, гандбол).

Спортсмени СРСР вийшли на світову спортивну арену наприкінці 1940-х років. У 1952 р. вони вперше взяли участь у літніх Олімпійських іграх, що відбулися в Гельсінкі. Світове визнання здобули: В. Куц, В. Брумел, В. Санєєв (легка атлетика), Ю. Власов (важка атлетика), Л. Яшин (футбол), В. Попенченко

(бокс), Г. Вольнов (баскетбол), Л. Скоблікова (ковзанярський спорт), Л. Турищева, О. Корбут (спортивна гімнастика), І. Родніна (фігурне катання).

Значний внесок у розвиток фізкультури та спорту в роки існування Радянського Союзу зробили тренери і спортсмени України. Імена Л. Латиніної, П. Астахової, Б. Шахліна (спортивна гімнастика) знає весь спортивний світ. Українці О. Блохін та І. Беланов вибороли звання кращих футболістів Європи.

За роки незалежності України видатних спортивних успіхів досягли олімпійські чемпіони В. Кличко (бокс), О. Баюл (фігурне катання), Л. Подкопаєва (спортивна гімнастика), К. Серебрянська (художня гімнастика), Я. Клочкова (плавання) та інші спортсмени.

**ПЕРЕВІРТЕ
СЕБЕ**

1. Які напрями переважали в образотворчому мистецтві другої половини ХХ ст.?
2. Кого вважають королем рок-н-ролу?
3. Назвіть імена найвідоміших естрадних співаків останніх десятиріч.
4. Які проблеми розглядаються в п'єсах сучасних американських і європейських драматургів?
5. У яких театрах СРСР працювали найвідоміші режисери та актори?
6. Назвіть найвідоміших кіноакторів Франції. Які фільми за їхньою участю ви бачили?
7. Що означає архітектурна форма «скляний паралелепіпед» і «скляна призма»?
8. Кого вважають найвідомішим архітектором ХХ ст.?

**ВИКОНАЙТЕ
ЗАВДАННЯ**

Заповніть схему:

**ОБГОВОРЕННЯ
У ГРУПІ**

1. Які течії в образотворчому мистецтві здаються вам найперспективнішими й чому?
2. Дайте поради сучасним театральним режисерам: як зацікавити глядачів і залучити їх до театру.
3. Які музичні напрями та стилі, на вашу думку, найбільше подобаються публіці?

Тема 9

ГЛОБАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЛЮДСТВА ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

§ 32 / Загальна характеристика глобальних проблем сучасності

- Пригадайте, що ви знаєте про глобалізацію.

1. Актуальні проблеми людства.

Науково-технічна революція, що триває протягом останніх десятиріч, істотно змінила світ. Передусім на вищий рівень вийшла комунікація. Електронний лист за лічені секунди досягає адресата в найвіддаленішому місці Землі. Завдяки Інтернету спростився доступ до інформації. Побут і дозвілля людини полегшують десятки різноманітних пристроїв.

Технічна революція значно наблизила людей один до одного, але вона одночасно й розмежувала їх за місцем проживання в багатих чи бідних країнах, а також за рівнем доступу до технічних та інших благ. Можна скільки завгодно говорити та слухати про суспільство рівних можливостей, вільну конкуренцію, подолання відставання в соціальному розвитку, але одночасно мільйони людей потерпають від голоду, а інші лікуються від надмірної ваги. Те ж саме стосується медичної допомоги, роботи, грошей, освіти та житлових умов — їх не можна навіть порівнювати. Крім того, у країнах «третього світу» вже давно розміщуються виробництва, шкідливі для довкілля та людей. Причому країни Заходу, особливо США, робили і роблять усе можливе, аби й надалі зберігати таке становище.

За даними ООН, через різні перешкоди та обмеження експорту своєї продукції країни, що розвиваються, щорічно втрачають до 700 млрд доларів. Ця сума набагато перевищує загальний обсяг укладених у ці країни іноземних інвестицій, які, по суті, не дають позитивних результатів. Гроші потрапляють до рук корумпованих чиновників або витрачаються на формування економічної системи, яка нездатна самостійно існувати.

У 2007 р. на долю найбагатших держав припадало 76 % виробництва світового валового внутрішнього продукту, країни із середніми доходами виробляли 20,7 %, а бідні (120–130 країн) — лише 3,3 %. Тобто ідеться про ту саму колоніальну залежність, хоча вона проявляється нині в інших формах.

Загальновідомо, що ми не тільки живемо на одній планеті, а й залежні один від одного. До того ж ця залежність набагато сильніша, аніж видається на перший погляд. Найкращою ілюстрацією такої ситуації є наслідки катастрофи на Чорнобильській АЕС, що й досі відчуваються не тільки в Україні, а й у Польщі та Білорусі. Розміщення шкідливих виробництв за межами зон проживання або навіть у чужих країнах не захищає від можливості виникнення

глобального «парникового ефекту», посилення негативного впливу ультрафіолетового випромінювання, підвищення рівня Світового океану та зміни клімату. Державні кордони не впливають на чистоту повітря та стан водойм, які отруює сусідня держава. Багатим суспільствам завдає шкоди нелегальна міграція, створюючи вогнища економічного, політичного, релігійного та міжетнічного напруження. І все це відбувається на тлі поступового зменшення впливу Заходу.

Отже, жити за рахунок інших або хижацького використання багатств природи з кожним роком стає дедалі складніше. Постали такі глобальні проблеми, нехтування якими реально загрожує подальшому існуванню людства:

- екологічні;
- вичерпання природних ресурсів і необхідність їх збереження;
- демографічні;
- міжнародної безпеки у світі;
- поширення невиліковних хвороб;
- загальної кризи моралі.

2. Екологія: сучасне становище та перспективи.

Забруднення довкілля досягло безпрецедентних масштабів — «екологічне житло» людини становить майже 1/4 земної суші, але лише десята частина цієї площі придатна для землеробства. Через непродумане використання інтенсивних сільськогосподарських технологій вона щороку зменшується приблизно на 5 млн гектарів.

Масове застосування пестицидів і гербіцидів знищує ґрунтоутворювальну флору та фауну, водночас сприяючи розмноженню шкідливих комах і бактерій. Нині існують майже 400 видів шкідників рослин, які мають стійкість до впливу хімічних препаратів.

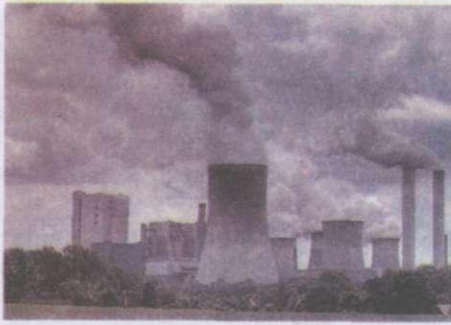
Швидкими темпами відбувається забруднення атмосфери шкідливими продуктами металургійної, хімічної, залізорудної промисловості, а також індивідуальними транспортними засобами. Щорічно до атмосфери потрапляє понад 200 млн т вуглекислого газу, 150 млн т двоокису сірки, 55 млн т окислів азоту та багато іншого — загалом майже 23 млрд т газів і понад 1 млрд т інших сполук. Понад 350 млн автомашин поглинають кисень, необхідний для дихання 1 млрд

Багато видів представників дикої природи гинуть через негативний вплив техногенних чинників

Звалище радіаційно забрудненої техніки

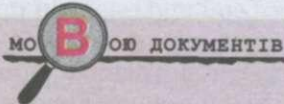

Забруднення атмосфери створює загрозу існуванню людства

кліматичними змінами, пов'язаними з підвищенням температури поверхні Землі, наслідки яких навіть важко передбачити. Танення льодовиків в Антарктиді та Гренландії може призвести до затоплення значної частини земної суші.

Не краще становище з водою, головним споживачем якої (майже 70 %) є сільське господарство. Учені стверджують, що наявних водних джерел вистачатиме, навіть якщо витрати зростуть удвічі. Проте непокоїть якість цієї води, яка забруднюється каналізаційними стоками, продуктами промислових відходів й пестицидами. Через кожні 5 років кількість споживачів неякісної води у світі збільшуватиметься приблизно на 100 млн. Три чверті населення країн «третього світу» взагалі користуються водою, що не проходить жодного санітарного очищення. До речі, забруднена вода — причина майже 80 % інфекційних захворювань.

Під загрозою знаходиться й Світовий океан, куди щорічно скидається понад 600 млрд т забруднених промислових відходів. Існують великі «мертві» ділянки води, забруднені нафтою. Риба, яку виловлюють у Світовому океані, відповідно, також забруднена.

З відозви Генерального секретаря ООН П. Гі Муна з нагоди Всесвітнього дня океанів

8 червня 2010 року

Океани відіграють провідну роль у нашому повсякденному житті. Вони — невід'ємна частина процесу сталого розвитку та важливий об'єкт наукових досліджень... Однак щоб повною мірою скористатися благами, які дарують нам океани, ми повинні вирішити проблему руйнівного впливу на них діяльності людини. Різноманітні біологічні види, що живуть в океанах, перебувають під загрозою, що неухильно зростає. Надмірна експлуатація живих ресурсів моря, зміна клімату та забруднення океанів небезпечними для них речовинами й відходами виробничої діяльності — усе це являє серйозну загрозу для морського середовища. Так само це стосується й злочинної діяльності, зокрема піратства, що має серйозні наслідки для безпеки судноплавства та мореплавців... У другу річницю Всесвітнього дня океанів я закликаю уряди та громадян, де б вони не перебували, визнати неминущу цінність Світового океану — і долучити свій внесок для забезпечення його здоров'я та життєздатності.

• Прокоментуйте наведений текст. Чому, на вашу думку, ООН мусить обмежуватися лише закликами?

Незважаючи на заходи світового співтовариства, спрямовані на збереження та відновлення лісів, які справедливо називають «зеленими легенями планети», їх площа продовжує катастрофічно зменшуватися. За даними експертів Продовольчої та Сільськогосподарської організації ООН, площа вологих тропічних лісів у 2001–2010 рр. зменшилася на 8,5 % — більше, ніж за попереднє десятиліття, і зменшується настільки швидко, що це може спричинити зникнення майже 135 видів рослин, тварин і комах щоденно, а за рік ці втрати становитимуть уже понад 50 тис. видів. Аналогічна ситуація спостерігається і в інших лісах, причому основною причиною цього явища є діяльність людини: комерційні вирубування, розширення площ під посіви сільськогосподарських культур, пасовища, тваринницькі ферми, сільськогосподарські угіддя, а також будівництво гребель, прокладання доріг і трубопроводів, гірничорудні розробки тощо. У світовому масштабі площі лісів зменшуються зі швидкістю 13 млн га на рік (відновлюється лише 1/10 частина). Території країн колишнього СРСР дуже засмічені — навіть у Сибіру поблизу великих міст ліси перетворюються на звалища.

Значна частина лісів знищується внаслідок пожеж

З метою порятунку зелених насаджень у розвинених країнах багатьом лісовим масивам надається статус особливої зони охорони, їх усе частіше бере під контроль держава. Площа приватних лісів повсюдно зменшується. Ця тенденція найяскравіше проявляється в Північній Америці. Так, у Канаді 95 % лісів належать провінціям, а в США державних лісів хоча й набагато менше (усього 55 %), але протягом останніх років їх площа постійно зростає.

3. Природні ресурси.

Проблема нестачі природних ресурсів і ресурсозбереження безпосередньо пов'язана з екологічною кризою. Вона значною мірою має суб'єктивний характер, оскільки наявні можливості, безумовно, можна використовувати раціональніше. У 1960-х роках більшість країн не виходила за межі своїх екологічних ресурсів. І тільки в 1970–2005 рр. біологічна розмаїтість знизилася приблизно на третину, а наслідки шкоди, завданої руйнівною діяльністю людини, подвоїлися. Однак навіть наявні ресурси розподіляються непропорційно.

Природні ресурси — це об'єкти та процеси природи, які використовує суспільство для задоволення своїх матеріальних і духовних потреб. До них належать: корисні копалини, джерела енергії, ґрунт, водойми, мінерали, ліси, дикорослі рослини,

Терикони — відходи видобування кам'яного вугілля

тваринний світ, генофонд культурних рослин і свійських тварин, мальовничі ландшафти, оздоровчі зони тощо.

Людина використовує природні ресурси безпосередньо або в переробленому вигляді. Невичерпні ресурси мають здатність до відновлення, тому вони можуть використовуватися багаторазово, а запаси їх практично необмежені. До таких належать водні (зв'язані кругообігом), космічні (сонячна радіація), кліматичні; атмосферне повітря, енергія морських припливів тощо.

До вичерпних (невідновлюваних) ресурсів належать такі, які витрачаються й знищуються в процесі їх споживання. Це насамперед стосується ґрунту, рослинності, тваринного світу, поверхневих і підземних вод, а також деяких видів мінеральних ресурсів.

У минулому людина використовувала відновлювані енергетичні ресурси біомаси, води та повітря. Лише в XIX ст. вугілля стало відігравати провідну роль в енергетичному виробництві країн, які стали на шлях промислового розвитку, а з другої половини XX ст. його почала витісняти нафта. Так відбувся перехід на невідновлювальні ресурси, що нині забезпечують майже 75 % усієї споживаної енергії. Тому запаси нафти стрімко зменшуються і можуть бути вичерпані вже через 40–100 років, так само як і природний газ.

Учені прогнозують, що в недалекому майбутньому нестача природних ресурсів стане катастрофічною, оскільки біозапаси планети вичерпуються з небаченою в історії людства швидкістю. За даними Всесвітнього фонду дикої природи, природні ресурси споживаються нині швидше, ніж планета здатна їх відтворити. Уже в 2003 р. біологічні можливості Землі були перевищені приблизно на 25 %. За умови збереження нинішніх темпів споживання ресурсів, до 2050 р. їх буде вдвічі менше від потреби.

4. Демографічна проблема.

Нині у світі щосекунди народжується 21 людина і помирає 18. З цієї причини населення Землі щодня збільшується на 250 тис. і майже на 90 млн осіб за рік. Процес безперервного зростання населення світу вимагає збільшення виробництва енергії, їжі, споживання мінеральних ресурсів, що посилює навантаження на біосферу планети, сприяє виникненню апокаліптичних прогнозів. Протягом останніх двох десятиліть приріст населення в цілому становив приблизно 2,4 %. При цьому в більшості розвинених країн він не перевищував 0,5–1 %, зате в країнах, що розвиваються, досягав, 4 %. Максимально цей процес позначився на Індійському субконтиненті, у Західній Азії та деяких африканських країнах. Загалом, дві третини земного населення — це так звані «однодоларові країни» (де люди в день отримують не більше одного долара) — Азія, Африка та Латинська Америка. У цих регіонах видобувається половина сировинних і паливних ресурсів планети, але країни цих континентів споживають лише 1/8 частину своїх багатств. Розрив між багатими та бідними країнами щороку зростає.

У провідних, індустріально розвинених країнах стає реальністю проблема надлишкового населення. Масова легальна та неле-

гальна міграція до розвинених країн здатна породити нову проблему з непередбачуваними наслідками. Недавні конфлікти на національному ґрунті в Греції та Франції є провісниками майбутніх, значно відчутніших потрясінь. Навіть економіка США навряд чи спроможна забезпечити 400 млн мешканців, яких за прогнозами ця країна матиме в 2050 р.

При збереженні сучасних темпів зростання населення в найближче десятиліття до «клубу землян» додасться ще майже 1 млрд чоловік. Демографи не сподіваються стабілізації чисельності населення раніше 30-х років XXI ст., коли вона досягне 10–12 млрд. Натомість варто очікувати різкого загострення всіх негативних процесів, помітних уже нині. Причому процеси, що практично неминуче супроводжують зростання населення, охоплюють усі сфери життя. Ідеться, зокрема, про зниження життєвого рівня, спричинене багатодітністю, що позначається на стані сімейного бюджету; підвищення ціни на землю, особливо в містах; подорожчання житлового будівництва, ресурсів, систем життєзабезпечення; зростання непродуктивних витрат.

Відбувається також неконтрольоване збільшення кількості населення міст. Оскільки розширення площі сільськогосподарських угідь уже практично неможливе, надлишок населення спрямовується до міст, які обростають багатомільйонними трущобами, що не тільки забруднюють навколишнє середовище, а й поступово насуваються на орні землі та національні парки.

У деяких країнах густина населення становить сотні мешканців на квадратний кілометр. Майже половина людства живе в містах. У більшості країн Сходу дуже високі темпи народжуваності збігаються з одночасним зниженням темпів смертності.

Перед деякими країнами, насамперед західноєвропейськими, а також Японією та США постала проблема старіння населення. У глобальному вимірі кількість людей похилого віку зростає щорічно на 2 %. Це позначається на всіх аспектах життя суспільства — економічному, соціальному, політичному, культурному тощо. Натомість у бідних країнах кількість дітей і молоді значно перевищує можливості здобуття освіти та забезпечення робочими місцями.

Наукові фантасти у своїх творах уже передбачали подібний варіант розвитку людства — у трилогії американського письменника А. Азімова «Заснування», написаній у 1951 р., проблема перенаселення Землі вирішується за рахунок освоєння космічного простору.

5. Проблема міжнародної безпеки у світі.

Соціально-економічні проблеми, які все відчутніше турбують людство, об'єктивно сприяють формуванню критичної маси напівголодних, охоплених відчаєм, переважно молодих людей, які завдяки засобам масової комунікації вперше в історії мають можливість у режимі реального часу спостерігати життя багатіїв у своїй країні та за кордоном, страждаючи при цьому від почуття власної недосконалості й нереалізованості. Багато хто з них згодом пробує сили в армійських формуваннях, у «гарячих точках» планети. Вони повертаються звідти ще агресивнішими та замкнутими, до того ж «збагаченими» навичкою вбивати. Для цього їм варто лише вказати ворога та дати в руки зброю. «Під моїм керівництвом 300 тис. людей віком від 17 до 50 років — бездомних, безробітних, озлоблених, яким нічого робити. Єдине, на що вони здатні, — це воювати», — заявляв колишній президент Чечні Д. Дудаєв.

Нестабільності світового порядку сприяє й цивілізаційне протистояння між Заходом та ісламістами, між ісламістами й індуїстами в Індії, між ісламістами та слов'янською православною громадою, а також зміна розстановки сил у світі.

Згідно з прогнозом Світового банку, у 2020 р. США в кращому разі будуть другими в переліку країн із найбільш розвинутою економікою, а дев'ять місць у ньому належатимуть країнам, що розвиваються. Навіть якщо прогноз не достатньо точний, загальна тенденція залишиться незмінною. Вашингтон уже не може диктувати свою волю з багатьох питань і все частіше наштовхується на спротив. Економічні та політичні виклики США надходять звідусіль і вони будуть посилюватись.

Отже, у світі формуються нові центри економічної та політичної сили, зокрема в Азії та Латинській Америці. Динамічно розвивається Китай, який усе частіше починають називати «наддержавою XXI століття». На шлях прискореного розвитку стала також Індія.

Джерелом потенційного виникнення вибухонебезпечних конфліктів, за якими вимальовується привид війни, що нависав над людством усю другу половину XX ст., може стати боротьба за економічне панування. Загроза війни із застосуванням зброї масового знищення (термоядерної, хімічної, бактеріологічної), що ймовірно призведе до ліквідації людської цивілізації, може розпочатися за доступ до ресурсів. Наприклад, поклади такої важливої сировини, як нафта, швидко вичерпуються, а замінити її нічим. Переходом на інші види енергії можна лише частково вирішити цю проблему. Тому боротьба за доступ до нафтових родовищ, чимало яких зосереджено в районі Перської затоки, створює в недалекому майбутньому перспективу виникнення воєнних локальних або ширших конфліктів.

погляд
дослідника

З праці американського дослідника С. Гантінгтона «Зіткнення цивілізацій»

Захід намагається та намагатиметься й надалі зберегти своє становище та захищати свої інтереси, називаючи їх інтересами «світової спільноти». Цей вислів... покликаний надати правочинності в очах усього світу діям, що виражають інтереси США та інших західних держав... За допомогою МВФ та інших міжнародних економічних інститутів Захід... змушує інші країни вести ту економічну політику, яку вважає прийнятною.

- Прокоментуйте текст. Наведіть приклади, що проілюстрували б думку автора.

У потенційних війнах майбутнього бойові дії не обов'язково вестимуться між арміями. Набуває нових форм і проявів тероризм, якому стрімкий технічний прогрес починаючи із середини минулого століття не лише надав додаткового імпульсу, а й перетворив його на «ахіллесову п'яту» цивілізації. Цьому сприяють мініатюрність зброї, «прозорість» кордонів і авіатехніка, що дає змогу за лічені години перенестись у найвіддаленіші куточки земної кулі.

Стало порівняно легко виводити з ладу навіть системи життєзабезпечення цілих країн. Комп'ютерні мережі та трубопроводи, високовольні лінії та ядерні реактори, склади токсичних речовин і транспортні перевезення продуктів розпаду, радіоактивні відходи — усе це може в будь-яку мить потрапити під приціл терористів або стати об'єктом для шантажу з боку нечистих на руку політичних

діячів або фанатиків. Утім, знайдуться навіть такі, кого на теракт штовхає патологічне прагнення до популярності: Л. Лугані, який у 1898 р. здійснив замах на австрійську імператрицю Єлизавету, записав перед тим у своєму щоденнику: «Як хотілося б мені когось убити. Однак цей хтось неодмінно має бути відомим, аби це стало надбанням газет».

6. Проблема поширення невиліковних хвороб.

Забруднення навколишнього середовища та продуктів харчування все відчутніше позначається на здоров'ї населення. Щороку мільйони людей у світі стають жертвами «цивілізаційних» захворювань, перше місце серед яких посідає пандемія синдрому набутого імунного дефіциту (СНІД), кількість носіїв якого вже наближається до 40 млн.

Це захворювання передається при прямому контакті слизових оболонок або крові з біологічними рідинами, що містять вірус. Воно виникло в Західно-Центральній Африці наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст., а вперше було описано на початку 1980-х років.

За прогнозами вчених, протягом найближчих 20 років від СНІДу помруть майже 68 млн осіб (під час Другої світової війни загинуло майже стільки ж). Хоча лікувальні методи сповільнюють розвиток цієї хвороби, вакцини проти неї досі не створено. Ураховуючи цю обставину, затримати пандемію можна лише шляхом запобігання зараженню.

Значну небезпеку для людства становлять онкологічні хвороби. Гарантованих методів їх лікування не існує, хоча в галузі досліджень і лікування раку впродовж ХХ ст. було досягнуто значних успіхів.

Серед інших невиліковних хвороб варто згадати астму — респіраторні розлади, що виникають усередині легенів унаслідок запалення дихальних шляхів. Астму викликають пилок квітів, забруднене повітря, лікарські препарати, погодні умови, цигарковий дим та ін. Характерними ознаками цього захворювання є задишка, напади кашлю та інші симптоми, які можуть іноді загрожувати життю людини. Лікування зводиться до використання антиалергенних і протизапальних препаратів, які допомагають дещо послабити перебіг хвороби.

7. Проблема загальної кризи моралі.

Мораль суспільства в цілому не є ізольованою від інших чинників. Навпаки — її стан багато в чому є визначальним для подолання негативних явищ, з якими доводиться мати справу цивілізації. Адже необхідність не завдавати шкоди природі, суспільству або людині диктують моральні принципи, закладені ще в дитинстві. Тому стан екології є віддзеркаленням нинішнього морального стану людства. Криза моралі проявляється в:

- зростанні проявів асоціальної поведінки (злочинність, уживання наркотиків, насильство);
- руйнуванні традиційного типу сім'ї (розлучення, неповні сім'ї, позашлюбні діти);

Дж. Махаммад.
СНІД

- скороченні кількості громадських організацій та зниженні довіри до їх діяльності;
- зниженні інтересу до освіти й інтелектуальних видів праці.

Це насамперед пояснюється глобалізацією інформаційного простору, який розмиває духовні цінності національних культур пропагуванням насолод і переваг неконтрольованого споживання. Державні інституції, зазвичай, нездатні запропонувати прийнятну альтернативну ідеологію. Через це іноді навіть історія країни подається як калейдоскоп безглузких злочинів і помилок, а постаті осіб, вартіх наслідування, стають предметом «розвінчування».

Необхідно пам'ятати, що суспільство, яке втратило свої ідеали та зв'язок із минулим, є історично приреченим.

**ПЕРЕВІРТЕ
СЕБЕ**

1. Назвіть основні глобальні проблеми людства.
2. Дайте характеристику екологічній проблемі.
3. У чому полягає суть соціально-економічних проблем людства?
4. Чому виникла проблема збереження енергоресурсів?
5. Запропонуйте методи боротьби з поширенням пандемії СНІДу.

**ВИКОНАЙТЕ
ЗАВДАННЯ**

Складіть таблицю «Глобальні проблеми сучасності».

**ОБГОВОРЕННЯ
У ГРУПІ**

Чим можна пояснити, що людство на початку XXI ст. потрапило в кризовий стан?

§ 33 / Шляхи подолання нинішніх проблем людства

1. Пошуки рівноваги людини та середовища.

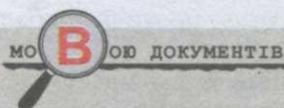
Більшість проблем, які доводиться вирішувати суспільству, є наслідком учинків людини. Отже, саме вона може подолати ці негативні процеси, дати їм зворотний хід. Проте це дуже складно, ураховуючи, що певні спроби в такому напрямі робилися й раніше, зокрема під егідою ООН і ЮНЕСКО. Існують продовольчі, екологічні та інші програми, але їх здійснення гальмується країнами, які продовжують активно захищати свої вузькокорисливі інтереси.

Важливим кроком уперед у питаннях скорочення або стабілізації викидів в атмосферу, які спричинюють парниковий ефект, стало підписання у **1997 р. Кіотського протоколу**, економічним підґрунтям якого є ринкові механізми, передбачені в цьому міжнародно-правовому акті. Один із них — торгівля надлишками скорочення викидів. У цьому випадку в межах певної території (регіону або країни) встановлюється загальна допустима норма викиду тієї або тієї

забруднюючої речовини. У межах цієї норми власні викиди підприємства визначають самостійно.

Такий підхід має стимулювати підприємства до пошуку способів досягнення загального нормативу викидів за рахунок:

- переходу на екологічно чистіший вид палива;
- заміни технологій;
- зміни профілю виробництва;
- скорочення його обсягу;
- закриття особливо «брудних» виробництв.

З Кіотського протоколу до рамкової конвенції ООН про зміну клімату

грудень 1997 р.

Стаття 2

1. Кожна Сторона, уключена до Додатку I, при виконанні своїх певних кількісних зобов'язань з обмеження та скорочення викидів відповідно статті 3, з метою заохочення сталого розвитку:

а) здійснює її/або надалі розробляє відповідно до своїх національних умов такі політичні заходи, як:

I. Підвищення ефективності використання енергії у відповідних секторах національної економіки.

II. Охорона та підвищення якості поглиначів і нагромаджувачів парникових газів... з урахуванням своїх зобов'язань у відповідних міжнародних природоохоронних угодах; сприяння раціональним методам ведення лісового господарства, залісненню та лісовідновленню на постійній основі.

III. Заохочення усталених форм сільського господарства у світлі міркувань, пов'язаних зі зміною клімату.

IV. Проведення дослідницьких робіт, сприяння їх упровадженню, розроблення та ширше використання нових і поновлювальних видів енергії, технологій поглинання діоксиду вуглецю й інноваційних екологічно безпечних технологій.

V. ...Звільнення від податків, мит і субсидій, що суперечать меті Конвенції, у всіх секторах — джерелах викидів парникових газів...

VI. Заохочення належних реформ у відповідних секторах з метою сприяння здійсненню політики та заходів, що обмежують або скорочують викиди парникових газів....

VII. Заходи щодо обмеження її/або скорочення викидів парникових газів...

- Прокоментуйте наведений текст. Висловіть своє ставлення до нього.

Ще одним цікавим ринковим механізмом, закладеним у Кіотському протоколі, є торгівля дозволами на викиди забруднюючих речовин або торгівля надлишками скорочення викидів. Суть його полягає в тому, що фірма, яка знизилася сумарні викиди забруднюючої речовини на своєму підприємстві до рівня нижче встановленого, має право продати ці «надлишки» комусь іншому, отримуючи за це кошти.

Кіотський протокол підписали майже всі світові держави, за винятком Західної Африки, Афганістану, Андорри, Сомалі, Сан-Марино та Ватикану. Сполучені

Забруднення навколишнього середовища

Штати Америки теж, на жаль, залишилися осторонь від цього важливого світового процесу — вони підписали протокол, але не ратифікували його.

В ефективному здійсненні екологічних програм провідну роль відіграє Європа. Країни Євросоюзу та Росія навіть перевищують взяті на себе зобов'язання. Вони ж виступають ініціаторами програм щодо захисту лісів, розроблення механізму екологічно чистого розвитку, протидії глобальним змінам клімату.

Євросоюз першим визначив довгострокові внутрішні регіональні цілі на період до 2020 р. Однак поступово все більше інших держав намічають аналогічні рубежі у своїй внутрішній політиці. Наприклад, так зробила Росія в червні 2009 р., задекларувавши обмеження викидів парникових газів на перспективу до 2020 р. на 10–15 % від нинішнього рівня, а потім і Японія.

Зовсім новим явищем стали внутрішні цілі щодо екологічного розвитку в таких країнах, як Мексика, Індонезія, Сінгапур, Китай, Індія, ПАР та ін. Це є свідченням досягнення реальних результатів загальної мобілізації зусиль людства в боротьбі з екологічною кризою.

Цікаві ідеї комплексного вирішення проблем безпеки, ресурсозбереження, зниження рівня забруднення повітря запропонували розробники концепцій міст майбутнього на Всесвітній виставці «Експо-2010» у Шанхаї. У конструкції італійського павільйону використано фарбу, що виконує функцію очищення повітря, а також антибактеріальну керамічну плитку. Скляний навіс із умонтованими в нього фотоелектронними елементами запобігає втраті енергії, а спеціальні лампи освітлюють увесь простір усередині будівлі завдяки особливій конструкції.

Можливості економії енергії та використання сонячного світла продемонстрували павільйони Польщі та Норвегії.

Стіни польського павільйону зроблені з прорізами, що нагадують витинанку — народне мистецтво фігурного вирізання з паперу: удень у них проникає сонячне світло (це дає можливість заощаджувати електроенергію, завдяки чому павільйон відзначений як «зелений»); увечері підсвічений із середини, він має дуже ошатний вигляд.

Норвегія використала для даху напівпрозорий матеріал — особливий вид штучної шкіри. Крім того, що він пропускає світло вдень, цей матеріал акумулює сонячну енергію, тому павільйон освітлюється автономно від загальної електромережі.

У нових будинках Данії вітер потраплятиме до приміщення крізь круглі отвори в стінах (такою «перфорацією» архітектори домоглися природного охолодження приміщення, а кондиціонери тут не потрібні навіть за сильної спеки).

2. Подолання глобальних проблем сучасності.

Поступовий підхід до вирішення загальносвітових проблем може давати позитивні результати. Це відбувалося б, мабуть, швидше, аби ухвали ООН